

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ**

До захисту допустити:
Зав. кафедри
«___» _____ 20__ р.

Кваліфікаційна робота
за освітнім ступенем «Магістр»
на тему: «Ефективність правового регулювання: теоретичні та практичні
аспекти»

Студента економіко-правового
факультету
спеціальності 081 Право
освітнього ступеня «Магістр»
Мартишка Дмитра Ігоровича
Науковий керівник:
Черних Євген Миколайович
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри права та публічного
адміністрування
Рецензент:
Григор'єва Вікторія Василівна
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри спеціально-правових
дисциплін Донецького державного
університету управління

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою _____
Секретар ЕК _____
«___» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....	8
1.1 Правове регулювання суспільних відносин як предмет юридичних досліджень..	8
1.2 Функціональне призначення правового регулювання.....	19
1.3 Сфера, межі та характер правового регулювання.....	30
Висновки за розділом 1	40
РОЗДІЛ 2. ФАКТОРИ ТА УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	43
2.1 Визначеність предмету правового регулювання як необхідна умова його ефективності.....	43
2.2 Способи правового регулювання як засіб підвищення його дієвості... ..	53
Висновки за розділом 2.....	64
РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ТА ПРАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ	67
3.1 Проблеми правового регулювання в умовах євроінтеграції України.....	67
3.2 Шляхи підвищення ефективності правового регулювання в Україні... ..	75
Висновки за розділом 3.....	88
ВИСНОВКИ.....	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	97

ВСТУП

Актуальність теми дослідження.

В Україні, яка переживає складний і суперечливий процес формування правових основ державного і суспільного життя, проблема правового регулювання суспільних відносин та підвищення шляхів його ефективності є особливо гострою та надзвичайно важливою.

Створення української державності й сучасні суспільні процеси вимагають стабільного і динамічного, результативного та ефективного правового регулювання. Як відомо, одним з принципів правової держави є якісне та послідовне регламентування правовими нормами інститутів політичної та державної влади, форм та методів реалізації владних повноважень, діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування.

Сучасні реалії потребують не лише активізації правової діяльності в різноманітних напрямках, але і наукового і практичного виявлення оптимального стану правового регулювання, визначення кордонів застосування тих чи інших форм правової регуляції. Потрібен серйозний аналіз функціонування права в сучасних умовах, у тому числі – аналіз важливішої функції права – регулятивної.

Нові обставини життєдіяльності людини потребують і нового мислення, нового філософського сприйняття дійсності, в тому числі і права. Природньо, що вони потребують і нового наукового та практичного аналізу можливостей соціальної регламентації, методів правового регулювання, системи функцій права та їх взаємодії, ролі найбільш важливої функції права – регулятивної.

Актуальність проблеми дослідження ефективності правового регулювання пов'язана з тим, що в даному контексті відкривається

можливість цілеспрямовано проаналізувати процес впливу права на суспільні відносини, його цілі та стадії, визначити пріоритетні шляхи впливу держави і правової системи на суспільне життя та конкретну особистість.

Особливу актуальність набуває проблема здійснення і удосконалення правового регулювання суспільних відносин в сучасній Україні. З однієї сторони, існує гостра необхідність формулювання державно-правових відповідей на виклики модернізації та глобалізації. З іншого боку, підвищується роль саморегуляції в регламентації соціального і духовного життя.

Проблема здійснення правового регулювання в цілому та регулятивної функції права зокрема, потребує ціннісного аналізу. Необхідно на практиці реалізувати тезис про те, що саме особистість є головним об'єктом реалізації правового регулювання суспільних відносин і головним орієнтиром її удосконалення.

Серед сучасних вітчизняних вчених, публікації яких пов'язані з дослідженням ефективності правового регулювання, можна назвати таких, як Т.Г. Андрусак, С.В. Бобровник, В.В. Головченко, О.В. Зайчук, А.П. Заєць, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, Є.Б. Кубко, Н.М. Оніщенко, М. П. Орзіх, П.М. Рабінович, В.М. Селіванов, В.Ф. Сіренко, О.Ф. Скакун, В.В. Цветков, Ю.С. Шемшученко та інші.

Науковий аналіз проблем правового регулювання у теоретичних розробках вітчизняних та зарубіжних правознавців надав можливість з'ясувати реальний стан досліджуваної проблеми, окреслити коло питань, які потребують подальшого наукового опрацювання. Не відкидаючи величезної наукової і практичної цінності використаних правових джерел, необхідно засвідчити наявність серед них ідеологічно і політично заангажованих досліджень, які необ'єктивно відображали тогочасні умови юридичного буття.

Багато важливих питань теми досі трактуються суперечливо. Причиною є складність і багатогранність проблеми, а головне – значні складнощі у визначенні критеріїв оцінки ефективності, її кількісних параметрів.

Викладеними обставинами й зумовлюється актуальність теми ефективності правового регулювання, що в свою чергу впливає на вибір об'єкта і предмета дослідження.

Об'єктом дослідження є теоретичні та практичні аспекти ефективності правового регулювання.

Предметом дослідження є характеристика факторів та умов ефективності правового регулювання, а також визначення шляхів її підвищення.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є дослідження сутності правового регулювання і ознак його ефективності. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

- дослідити правову природу правового регулювання та визначити зміст його функцій;
- розглянути сферу, межі та механізм правового регулювання;
- охарактеризувати метод правового регулювання як фактор впливу на ефективність процесу регулювання суспільних відносин;
- окреслити коло чинників, які визначають зміст правового регулювання та впливають на його ефективність;
- визначити залежність ступеня ефективності правового впливу від стимулюючого чи забороняючого типу правового регулювання;
- визначити стан і можливості вдосконалення правового регулювання в Україні (на прикладі розвитку виконання законів і стану конституційної реформи).

Методи дослідження складає система загальнофілософських, загальнонаукових та спеціальнонаукових методів, що забезпечують

об'єктивний аналіз досліджуваного предмету. З урахуванням специфіки теми, мети і завдань дослідження, автор застосував наступні методи:

- історико-правовий (його використання надало можливість не лише виявити динамізм розвитку категорії правового регулювання і ефективності зокрема, але й визначити певні закономірності цього процесу);

- логічний метод (його використання дозволило дослідити закономірності та отримати нові юридичні знання про найважливіші аспекти та природу ефективності правового регулювання);

- моделювання (застосований для побудови теоретичних конструкцій визначення критеріїв виміру ефективності правового регулювання, а також для вироблення рекомендацій щодо шляхів підвищення ефективності);

- порівняльно-правовий метод (надав можливість визначити та дослідити фактори та умови ефективності правового регулювання, охарактеризувати правове регулювання як оціночну категорію).

Наукова новизна роботи полягає в тому, що у дослідженні викладаються теоретико-методологічні та концептуальні положення щодо ефективності правового регулювання суспільних відносин та на основі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду у цій сфері обґрунтовуються основні шляхи та напрями підвищення його ефективності.

Наукову новизну кваліфікаційної роботи та особистий внесок автора у дослідження проблеми складають наступні висновки, положення та рекомендації:

- визначення меж правової сфери, які характеризують можливості правового впливу;

- визначення ступеня залежності ефективності правового регулювання від таких факторів, як особисті та суспільні інтереси, рівень демократичності владних інститутів та соціальна корисність норми;

- характеристика методу правового регулювання як системи взаємодіючих способів впливу на суспільні відносини – зобов'язань, заборон, дозволів, заохочень та рекомендацій.

Теоретична цінність і практичне значення дослідження. Теоретичне значення кваліфікаційної роботи зумовлено тим, що отримані висновки сприяють подальшим науковим дослідженням нагальних проблем теорії держави та права стосовно механізму правового регулювання, його функцій, предмету, методу та способів регулювання. Вміщені в роботі узагальнення щодо поняття, ознак, сфер, меж, функцій правового регулювання, його ефективності можуть слугувати базовими конструкціями у процесі наступних загальнотеоретичних і галузевих досліджень тематики.

Отримані результати мають практичну цінність і можуть бути використані:

- у правотворчій, правозастосовчій та правоохоронній діяльності (з метою вдосконалення чинного законодавства, насичення його якісними правовими нормами, подолання прогалин тощо);

- у науково-дослідній сфері (для подальшого наукового дослідження проблем правового регулювання, ефективності регулюючого впливу права).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1.1. Правове регулювання суспільних відносин як предмет юридичних досліджень

Демократичні перетворення українського суспільства, підтримка в суспільстві громадянського миру, злагоди, громадського спокою найчастіше пов'язуються з правом, правовою державою, із правовим регулюванням.

Загальновідомо, що однією з ознак держави є право. Система правових норм, правил поведінки – обов'язковий атрибут держави, інструмент її впливу на існуючі в суспільстві відносини. Держава й право є взаємозумовленими категоріями. Свого часу І. Кант наголошував, що держава – це об'єднання багатьох людей, підпорядкованих правовим законам [13, с. 233].

Держава встановлює і санкціонує правові норми, формує інститути, галузі й правову систему в цілому, враховуючи при цьому потреби людини, суспільства та власні інтереси. Загалом, право є важливим інструментом держави для формування й впровадження політики в усіх напрямках.

З іншого боку, право безпосередньо впливає на функціонування держави, її апарату, регулюючи суспільні відносини не лише між різними державними інститутами, а й між державою й суспільством, внутрішньосуспільні відносини, між державою та особою тощо. Завдяки праву і здійснюється необхідне впорядкування існуючих суспільних відносин, а регламентуючи суспільні відносини, право одночасно і захищає їх від усілякого роду посягань. Саме в цьому соціальна цінність права.

Цікавим, з нашої точки зору, є взаємодія правового та соціального регулювання через характеристику закономірностей останнього.

І соціальне, і правове регулювання має забезпечувати потреби суспільства. Невідповідність регулятивного впливу об'єктивним факторам призводить або до відсутності регулювання у межах важливої для суспільства сфери, або до зарегламентованості суспільних відносин.

І соціальне, і правове регулювання є результатом дії об'єктивних факторів, що мають природний характер та еволюційний розвиток.

Регулювання передбачає необхідність ускладнення способів та засобів регулятивного впливу, що зумовлюється ускладненням відносин, появою нерегламентованих сфер та інтересами певної соціальної групи.

Розмежування соціального регулювання за предметними ознаками спричиняє появу нових соціальних норм. Тому у правовому регулюванні з'являються нові галузі та інститути права.

Однак, правове регулювання є особливим різновидом соціального, що виявляється, зокрема, у залежності його від категорії праворозуміння.

Специфіка сучасного праворозуміння полягає в тому, що в центрі права знаходиться окрема людина, її інтереси та потреби, її свобода. Звичайно, межі свободи людини розширюються історично з розвитком суспільства, його духовної, економічної, політичної сфер. Проте лише право відкриває можливості для кожної людини реалізувати цю свободу і здійснювати усвідомлений вибір поведінки.

Як продукт держави, право відображає встановлений у суспільстві порядок і водночас установлює цей порядок. Право встановлює певні вимоги до всіх членів суспільства, спрямовує їхню діяльність в інтересах усього суспільства. Саме за допомогою правових норм розділяються права та обов'язки між членами суспільства, формуються органи влади держави, основні напрями та межі діяльності соціальних інститутів, основні форми співжиття членів певного суспільства.

Таким чином, у сучасному суспільстві право слугує інтересам усіх людей, забезпечує узгодження інтересів різних суспільних груп та окремих громадян.

У межах своїх прав людина вільна у своїх учинках. Тому право – це не просто свобода, а свобода, гарантована державою. Завдяки праву справедливість проголошується нормою соціальних відносин й у цьому його головна соціальна цінність [88, с. 172].

Держава, спираючись на право, забезпечує стійкий порядок у всіх сферах суспільних відносин. Оскільки правове регулювання охоплює соціально корисні форми правомірної поведінки, це забезпечує можливість активних творчих дій людини, перешкоджає незаконному втручанню в її життя, що забезпечується механізмами юридичної відповідальності.

Право стає дієвим засобом соціального регулювання. Саме від права люди чекають надійних гарантій від сваволі влади, корпоративних структур, злочинців. Правові важелі є найефективнішим засобом вирішення економічних, соціальних і міжнародних проблем. Як регулятор суспільних відносин, право – ефективний інструмент забезпечення громадянського миру в суспільстві. Його роль особливо зростає в умовах ринкових реформ і побудови соціальної держави.

Право, як і держава, має виявляти себе в дії. У цьому розумінні право може бути лише активним, діючим, оскільки “те, що не здійснюється, не може бути визнано правом”. Отже, головною характеристикою права є здатність чинити реальний вплив на діяльність і поведінку людей і таким чином стверджувати у взаємовідносинах між людьми засади цивілізованості та соціального партнерства.

Суспільний розвиток висуває і далі буде висувати нові проблеми, все складніші ситуації, які вимагають коригування поглядів на право, та його роль у сучасному світі. Адже право, безперечно, – це один із найважливіших механізмів упорядкування людського суспільства, нерозривно пов’язаний з

духовною та соціальною сутністю людини. Тому зміна поглядів на роль права неминуча в наш час із його складними економічними, національними, екологічними проблемами, загрозою воєн, що ставить у порядок денний саму проблему виживання людства.

В юридичній літературі тема правового регулювання не є новою. В 60-х роках ХХ ст. виник підвищений інтерес до цієї проблеми, зумовлений необхідністю вдосконалення організуючої, творчої ролі права в житті суспільства, з'ясування сутності його впливу на суспільні відносини, на свідомість і поведінку людей, визначення співвідношення правового впливу і регулювання, вивчення елементів механізму правового регулювання.

Останніми роками в теорії держави і права з'явився ряд напрямів, що досліджують нові можливості права як одного з ефективних засобів науково обґрунтованого і соціального управління. Тривалий час в центрі уваги загальної теорії держави і права були переважно правові норми, їх класово-вольова сутність, структура, класифікація та система, їх об'єктивація в юридичних нормативних актах, реалізація норм у правовідносинах, юридична техніка тощо. Недостатньо, на наш погляд, розроблялись такі важливі питання, як механізм соціальної дії права, його місце в системі регуляторів соціальних процесів, соціально-психологічні аспекти правового регулювання тощо. Наведене вище зумовлює необхідність подальшого вивчення процесу регулювання суспільних відносин.

Зрозуміло, правове регулювання відрізняється за своїм змістом і характером від інших видів регулювання (фізичного, механічного, хімічного тощо). За своїм змістом правове регулювання не є матеріальним, воно здійснюється через свідомість і волю людей, має ідеальний характер у тому розумінні, що здійснюється за допомогою не матеріальних засобів, а особливих ідеальних об'єктів (засобів), які впливають на суб'єктів права, формуючи їх правосвідомість [32, с. 361].

Право по-справжньому дієве тоді, коли його норми реалізуються за внутрішнім переконанням – свідомо, і не потребують зовнішнього примусу. Мораль набуває в праві особливої форми свого існування. Тому дотримання всіх без винятку юридичних норм (безвідносно до їх змісту) стає вимогою моралі [87, с. 104]. Проблема співвідношення моральних цінностей і права має не лише теоретичне, а й практичне значення, стосується гуманістичної спрямованості права, його доцільності та ефективності. В юридичній літературі підкреслюється, що юридична норма не може бути ефективною, якщо суперечить вимогам моралі [17, с. 62].

Дія правових норм не відбувається довільно. Потрібний спеціальний “агрегат”, який би приводив у дію механізм щоразу, коли виникають відповідні потреби й інтереси, задоволення яких можливе і об’єктивно необхідне засобами права. Таким “агрегатом” в механізмі дії права виступає правове регулювання. Воно покликане запроваджувати в системі соціальної регуляції юридичні засоби організації поведінки та діяльності індивідів і їх колективів, блокуючи деструктивні форми їх прояву і стимулюючи конструктивну активність громадян та їх організацій [80, с. 111].

Однією з теоретичних передумов вирішення проблеми є розроблення поняття правового регулювання, оскільки саме від цього залежить вирішення багатьох інших сторін регулювання відносин. Сучасні погляди правознавців на визначення поняття правового регулювання зводяться до того, що правове регулювання розуміється як здійснюваний за допомогою права і сукупності правових засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, розвитку та охорони. У загальному вигляді правове регулювання є процесом, спрямованим на те, щоб за допомогою правових засобів гарантувати поведінку, необхідну суспільству, спрямувати розвиток життєвих ситуацій в бажане русло.

Процес ефективного правового регулювання розпочинається визначенням цілей і завершується їх виконанням, досягненням визначеного

результату. Цілі полягають в тому, щоб суб'єкти права діяли відповідно до юридичних приписів і моделей правової поведінки, щоб соціальні процеси відбувалися в напрямках, вигідних суспільству, державі, особистості. Однак, цілі можуть досягатися або залишатися нереалізованими. Тому й результати можуть бути ефективними або неефективними.

У цілому ж категорія правового регулювання, на думку В.М. Горшенєва, в узагальненій формі відображає соціальне призначення права як одного з важливих організуючих факторів в системі соціального управління суспільними процесами [9, с. 19]. З ним погоджується В.К. Мамутов, який вказує на те, що право є суттєвим фактором соціально-економічного розвитку, важливою організуючою силою, інструментом впорядкування суспільних відносин [26, с. 9].

На підставі аналізу поняття правового регулювання суспільних відносин можливо зробити висновок про те, що правове регулювання характеризується певними ознаками.

1. Правове регулювання – особливий різновид соціального регулювання.

Суспільство – це складна, динамічна сукупність суспільних відносин, що розвивається і має багато рівнів та самостійних підсистем. Для його нормального функціонування необхідне соціальне регулювання, як вплив на поведінку людей, узгодження їхніх потреб, інтересів окремої людини і суспільства в цілому.

За свою багатовікову історію людство знайшло багато засобів і способів впливу на поведінку людей. До них належать заходи фізичного, психічного, організаційного примусу, соціальні норми, основними серед яких є правові, моральні, звичаєві тощо.

Особливе місце в соціальному регулюванні займає правове, тобто застосування норм права, інших юридичних засобів для впливу на суспільні

відносини з метою їх впорядкування і прогресивного розвитку, а також вплив на поведінку людей [88, с. 242].

Як справедливо зазначив В.С. Нерсесянц, соціальні норми зумовлені реальним змістом і закономірностями суспільного життя і в концентрованому вигляді відображають об'єктивну потребу кожного суспільства в упорядкуванні дій і взаємовідносин його членів, у підпорядкуванні їх поведінки соціально необхідним правилам [52, с. 103]. Насправді, регулювати поведінку людей, впливати на неї здатні традиції та звичаї, етичні норми та постулати розуму, релігійні ідеї братерства, милосердя тощо. Але досвід позап правового існування сучасних суспільств переконливо свідчить про недостатність таких регуляторів для будь-якого суспільства.

2. Правове регулювання надає відносинам між суб'єктами певної правової форми, яка має державно-владний характер та вказує на міру можливої та необхідної поведінки.

Правове регулювання суспільних відносин передбачає не будь-яку владну діяльність уповноважених на те органів і посадових осіб, а лише ту, яка має безпосередньою метою спрямування в чітко визначене русло поведінку учасників суспільних відносин. Тому врегульовуваний вплив надає суспільним відносинам визначеності та стійкості. Адже встановлене правило, з одного боку, вказує на найбільш доцільну поведінку суб'єктів за даних обставин, а з іншого – це правило гарантується сприянням, підтримкою та охороною держави з метою безумовного досягнення бажаного результату у врегульованих правом суспільних відносинах.

Саме в такому аспекті правове регулювання визначається як специфічна діяльність держави, її органів, посадових осіб і уповноважених на те громадських організацій щодо впорядкування суспільних відносин шляхом встановлення правових норм і прийняття в необхідних випадках

індивідуальних рішень у відповідності з цими нормами, вирішення юридично значимих питань, що виникають в межах таких відносин.

3. Правове регулювання має конкретний, організований характер, оскільки воно завжди пов'язане з реальними відносинами.

Право є важливим засобом регулювання взаємовідносин індивідів, соціальних груп, всього суспільства в цілому, в ньому закріплюється права і свободи особистості. Завдяки правовому регулюванню можливо організувати відносини громадян, враховуючи їх індивідуальні потреби та суспільні інтереси.

Особливість правового регулювання суспільних відносин полягає в тому, що воно здійснюється шляхом встановлення прав та юридичних обов'язків для суб'єктів суспільних відносин. А правовідносини є тією формою, в якій існують суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Жоден інший вид регулювання не пов'язаний з виникненням юридичних відносин.

У зв'язку з цим виникає інша проблема, що потребує свого вирішення. В процесі правового регулювання, на думку Ю.С. Решетова, яку важко не підтримати, законодавець не повинен упорядковувати всі без винятку суспільні відносини, оскільки це не можливо здійснити, та й немає такої потреби "заорганізувати" життя людини [63, с.8-9]. Тут діє універсальне правило, згідно з яким надмірна регламентація є небажаною .

4. Правове регулювання має цілеспрямований та результативний характер.

Основною метою правового регулювання суспільних відносин є такий вплив на поведінку людей, який би забезпечував їх підпорядкування загальним умовам нормального функціонування суспільства. Залежно від орієнтування правового регулювання на ті чи інші суспільні відносини, основна мета конкретизується в менш загальних цілях. Так як врегульований вплив здійснюється не лише за допомогою однієї норми права, а певною їх

сукупністю, завжди існує ієрархія цілей (головних, другорядних, кінцевих і безпосередніх, перспективних і найближчих тощо) [29, с. 759].

Т.Г. Андрусак виокремлює такі цілі правового регулювання:

- 1) закріплення за допомогою юридичних засобів існуючих суспільних відносин;
- 2) стимулювання розвитку та поширення суспільних відносин, які відповідають загальнодержавним та загальносуспільним потребам та інтересам;
- 3) створення умов для виникнення та розвитку нових необхідних типів і форм суспільних відносин;
- 4) усунення суспільно небезпечних та суспільно шкідливих відносин [4, с. 143].

Виходячи з того, наскільки вдається досягнути у процесі правового регулювання даних цілей, і визначається ефективність правового регулювання, тобто реальне співвідношення між результатом правового регулювання та його метою.

5. Правове регулювання - це впорядкування суспільних відносин, що здійснюється за допомогою правових засобів.

Правові засоби – це інструменти правового впливу для досягнення тих або інших завдань правового регулювання. В зв'язку з цим, правове регулювання можна визначити як процес послідовного використання правових засобів для розвитку суспільних відносин шляхом врегулювання поведінки їх учасників.

Слід зазначити, що правові засоби забезпечують ефективність правового регулювання суспільних відносин, а тому повинні задовольняти певні вимоги:

- 1) як вважає В.Н. Протасов, вони мають бути різноманітними. Наприклад, містити в собі позитивні стимули до належного здійснення

суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків. В будь-якому випадку вони не повинні зводитись лише до заходів правового примусу [53, с. 60];

2) правові засоби повинні бути взаємопов'язаними і в сукупності працювати на одну мету – забезпечення ефективності правового регулювання суспільних відносин, тобто, по суті, представляти собою систему.

6. Правове регулювання має владний характер.

В правовій науці радянського та сучасного періодів, як правило, підкреслюється лише вольовий, владний характер правового регулювання, що здійснюється шляхом видання та реалізації велінь держави, які забезпечуються державним примусом [89, с. 369]. Але цим самим правове регулювання пов'язується лише з волею держави та панівного класу.

Вважаємо, що правове регулювання здійснюється шляхом прийняття та реалізації загальнообов'язкових приписів держави, які втілюється відповідним чином (прямою погрозою примусу чи поєднанням його із задоволенням інтересів та потреб народу, демократичними або авторитарними методами керівництва) у свідомості та поведінці більшості людей. Адже норми права не лише офіційно обов'язкові, але й соціально обумовлені взаємодією соціальних сил для досягнення нормального процесу виробництва, праці, побуту та управління в кожному окремо взятому суспільстві. Тому для демократичного суспільства добровільне визнання правових норм більшістю населення є обов'язковою умовою нормального правового регулювання.

7. Правове регулювання гарантує виконання правових норм.

Воно спирається на можливість використання не лише переконання та примусу, а й інших складових правосвідомості (поваги до закону, традицій, звичаїв та звичок, знань правових норм тощо).

Саме це мають на увазі Н.М. Оніщенко і С.В. Бобровник, коли зауважують, що слід відмовитися від уявлення про механізм правового

регулювання поведінки людей у суспільстві як про односторонній процес, де на боці законодавця – активна поведінка (формування правового припису, вимога його виконання), а на стороні того, кого стосується припис чи заборона, – лише виконання припису чи підпорядкування забороні [35, с. 15].

В протилежному випадку ігнорується активна роль мотивів, цілей, досить стійких способів поведінки, інші соціально-психологічні чинники, у взаємодії з якими лише й може реально проявитися дія права.

Законодавство в українському суспільстві не може обмежуватися лише регулюючою чи забороняючою дією. Право має стати засобом законодавчого закріплення таких юридичних норм, у межах яких стимулюватимуться самостійні, відносно вільні акти правомірної поведінки. Адже між юридичними нормами і практичним ефектом, якого прагне досягти законодавець, існує не безпосередній, а опосередкований зв'язок, в якості однієї з ланок якого виступає поведінка людей.

8. Правове регулювання має специфічний набір методів та способів.

Під методом правового регулювання розуміють сукупність прийомів і засобів правового впливу на суспільні відносини. На метод покладається основне навантаження в динаміці, “роботі” права, адже він показує, як регулюються суспільні відносини, якими прийомами та у які способи.

Загальними є два методи правового регулювання:

- 1) імперативний – суворо обов'язковий, побудований на засадах влади і підпорядкування;
- 2) диспозитивний – побудований на засадах автономії, юридичної рівності суб'єктів, угоди сторін.

Метод правового регулювання багато в чому орієнтується на способи правового регулювання: дозволи, зобов'язання, заборони. Так, основу імперативного методу складають заборони, зобов'язання, покарання, тоді як диспозитивний метод передбачає широке використання дозволів.

Способи правового регулювання – це шляхи юридичного впливу, закріплені правовими нормами, які забезпечують досягнення мети правового регулювання. Всі способи пов'язані із суб'єктивними правами. Під час дозволу суб'єктивне право утворює зміст даного способу правового регулювання. Під час зобов'язання та заборони право вимоги належить іншим особам. Його призначення – забезпечити виконання активного (зобов'язання) або пасивного (заборони) юридичного обов'язку. Вказані способи правового регулювання досягають своєї мети з більшою ефективністю лише в тісному взаємозв'язку один з одним.

Отже, правове регулювання — це здійснюваний всією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку. Правове регулювання посідає центральне місце в системі правового впливу, котрий передбачає весь процес дії права, у всій його єдності та багатоманітності, на суспільне життя, свідомість і поведінку людей.

Таким чином, правове регулювання як інструмент соціального управління покликане упорядковувати суспільні відносини, забезпечуючи реалізацію позитивних інтересів суб'єктів. В рамках цього процесу існують різноманітні перешкоди, які без своєчасного їх усунення знижують ефект правового регулювання.

1.2. Функціональне призначення правового регулювання

Визнання важливості та соціальної цінності права спричинило необхідність розробки проблеми природи та функцій правового регулювання суспільних відносин, тісно пов'язаної з впливом права на соціальну дійсність, з його ефективністю.

Загалом, функціональний підхід дає змогу дослідити сутність та соціальне призначення державно-правових явищ. І звідси логічно випливає, що дослідження функціональності правового регулювання веде до розкриття його сутності та соціального призначення.

Зазначимо, що поняття "функція" має досить різноманітне і навіть суперечливе значення. Воно запозичене з інших наук, хоча і має специфічне призначення та зміст. Цей термін походить від латинського слова "functio", що означає здійснення, виконання. Лейбніц ввів в науковий обіг поняття функції як філософської категорії. Загальнофілософське значення функції полягає у співвідношення двох груп об'єктів, в якому зміна одного з них веде до зміни іншого, або визначається способом дії категорії, елементу системи, спрямованого на досягнення певного ефекту.

Перший аспект такого визначення робить акцент на тому, що функція характеризує співвідношення між певними елементами, а в другий - означає дію, що має певний результат [35, с. 72].

Ця відмінність філософського розуміння функцій вплинула на визначення функцій права взагалі та функцій правового регулювання зокрема.

Юридичний зміст категорії "функція" має подвійний, але внутрішньо узгоджений зміст:

- а) роль, яку виконує право або певний правовий інститут;
- б) конкретні напрямки правового регулювання (впливу) на поведінку суб'єктів [62, с. 267].

Цінність даної категорії полягає у визначенні реальних дій суб'єктів щодо здійснення цілей правового регулювання, а також у з'ясуванні залежностей між нормами права, правовими відносинами, юридичними актами та іншими правовими явищами. Тому складається уявлення про функціонування права, що було ґрунтовно досліджено В.Н. Синюковим, як взаємодію, вплив, дію права (в тому числі - в яких межах, формах, за

допомогою яких методів) на різні соціальні зміни [254, с. 155].

Широке трактування функцій правового регулювання виходить з того, що право, його галузі визначаються як елементи не однієї, а кількох суспільних систем (наприклад, суспільство, політична система, сфера суспільного життя, сім'я тощо). Проте в правовій науці переважає інший науковий погляд на функції права. Як правило, вчені виділяють регулятивну та охоронну функції права. Вказану позицію можна знайти в працях С.С. Алексєєва, А.М. Васильєва, В.Н. Синюкова, В.В. Копейчикова, Л.С. Явича.

Така класифікація функцій є важливою для пізнання специфіки регулюючого впливу окремих правових норм, окремих інститутів, цілих галузей права на суспільні відносини та виходить із власних властивостей права. Проте даний поділ функцій недостатній для висвітлення соціального призначення права.

Функцію можна розглядати і як зовнішній прояв властивостей певного об'єкта в даній системі відносин. Іншими словами, функції відображають напрямки зворотної дії права на суспільні відносини, а показником їх реалізації слугують економічні, соціальні, політичні, ідеологічні наслідки, які настають завдяки дії права.

Уявляється, що класифікація функцій права на регулятивну та охоронну відповідала тому періоду в розвитку юридичної науки, коли остання займалася дослідженням переважно внутрішньоправових проблем. Проте сучасна правова наука не обмежується нормативною теорією права і розпочала дослідження проблеми соціальної дії права, його реального впливу на суспільні відносини. За таких умов виникла потреба у поглибленому пізнанні функцій правового регулювання, а це в свою чергу зумовило перехід від їх формальної класифікації до змістовної.

Радянські правознавці висували тези про зв'язок правових функцій з функціями держави, але такий зв'язок був одностороннім. "Функції права є невід'ємними від функцій держави, разом вони утворюють органічну

єдність" [78, с. 78]. Підкреслювалося, що "право є ніщо без апарату, здатного примушувати дотримуватися норм права", проте, співвідношення права і держави завжди було на користь останньої. Право не розглядалося як самостійна цінність. А така характеристика права зменшує його роль в житті суспільства. Право з його специфічними властивостями засобу впливу на поведінку людей (нормативність, обов'язковість, визначеність приписів) здійснює прямий і безпосередній вплив на різні сфери людської діяльності, сприяє досягненню соціально корисних цілей.

Таким чином, право, маючи тісний зв'язок із державою, є соціальною цінністю і виконує самостійні функції в суспільстві, які дають уявлення про основні напрямки впливу правового регулювання на державно-правову, суспільно-правову дійсність.

Процес характеристики функцій правового регулювання, на нашу думку, визначає необхідність врахування наступних положень:

- право є надбудовною формою матеріальних суспільних відносин, тому визначається матеріальними умовами життя суспільства. Зміна цих умов тягне за собою перетворення його функцій. Тому функції права є похідними від системи суспільних відносин, що набувають правової форми, хоч і залежать від специфічних властивостей і змісту самого права;

- право зумовлюється свідомо-вольовою діяльністю людей, що спрямована на забезпечення та охорону особистості, соціальних груп, класів, досягнення загальних цілей, соціального розвитку. В такому сенсі правове регулювання пов'язане із вирішенням завдань, які ставить перед ним суспільне життя на певному етапі історичного розвитку;

- право виступає в якості одного з елементів соціальної системи, що здійснюють значний вплив на всі її складові.

Саме вищезазначені підстави створюють необхідні умови дослідження функцій правового регулювання в єдиній системі соціального управління та в нерозривному зв'язку з економічними, власне соціальними, політичними та

ідеологічними факторами суспільного розвитку.

Об'єктивним критерієм класифікації функцій правового регулювання можуть бути основні види суспільних відносин, що визначають структуру суспільства. Право має самостійне значення в житті суспільства і виконує свої функції за допомогою методів та засобів, які відповідають його властивостям. Завдяки вивченню функцій правового регулювання можна зробити аналіз соціальної дії права. Такий підхід базується на тому, що:

а) вивчення основних функцій правового регулювання, по суті, є дослідженням закономірних зв'язків галузей права і правових інститутів з суспільними відносинами, що регулюються ними;

б) дослідження функцій правового регулювання є переважно якісним аналізом соціальної дії права, тоді як, наприклад, дослідження ефективності правового регулювання передбачає широке використання кількісних методів;

в) функції правового регулювання мають досліджуватися в цілому, а не лише стосовно окремих галузей та інститутів;

г) вивчення функцій правового регулювання усуває елемент суб'єктивізму, пов'язаний з оцінкою результатів дії правових норм порівняно з їх цілями.

В сучасних умовах соціальна роль права полягає не в тому, щоб безпосередньо мотивувати поведінку людей. До його функцій належить збереження та забезпечення нормального функціонування соціального цілого, заснованого на обміні продуктами та діяльністю, тобто на русі товарів. Право закріплює і охороняє умови виробництва та обміну, використовуючи юридичні заборони, дозволи та приписи.

Важливого значення серед внутрішніх функцій правового регулювання має регулятивна. Її основним призначенням є встановлення позитивних правил поведінки, організація суспільних відносин та координація суспільних взаємозв'язків. Вона існує у двох формах:

- регулятивно-динамічна характеризує мінливий характер права та його пристосування до об'єктивних факторів суспільного розвитку;
- регулятивно-статична, яка характеризує стабільність права як засобу регулювання суспільних відносин.

Одним з основних призначень правового регулювання в суспільстві є вплив права на суспільні відносини шляхом закріплення найбільш вигідних варіантів соціальних зв'язків між учасниками відносин, які відповідають інтересам суспільства чи певної особи. В даному випадку переслідується мета за допомогою права обрати зі всіх об'єктивно можливих варіантів суспільних відносин такий, що є найдоцільнішим, відповідає інтересам суспільного розвитку. Основна юридична властивість закріплення типового варіанту суспільного відношення полягає в тому, що будь-яка правова норма одночасно містить вказівку на вид і міру поведінки кожної сторони цього відношення. В нормі права по-різному визначається положення суб'єктів: одному надаються повноваження і гарантії сприяння в їх реалізації, на іншого покладається юридичний обов'язок з попередженням про несприятливі наслідки у випадку його невиконання.

Сутність статичної функції правового регулювання полягає у наступному:

- 1) фіксація суб'єктивного складу правових відносин;
- 2) визначення кола життєвих обставин (юридичних фактів), з якими норми права пов'язують настання тих або інших юридичних наслідків;
- 3) формування прав і обов'язків суб'єктів правовідносин.

В основі даної функції лежать уповноважуючі (дозволяючі) та зобов'язуючі юридичні норми. Право, насамперед, юридично стверджує, возвеличує в ранг "недоторканих" пануючі суспільні відносини. Вирішальне значення в здійсненні цієї функції належить інститутам права власності, юридична роль яких і полягає в тому, щоб закріпити існуючі майнові відносини шляхом надання окремим особам повноважень щодо володіння,

користування і розпорядження майном. Статична функція права чітко виражена в багатьох інших інститутах (в інститутах політичних прав і обов'язків громадян, у виборчому, авторському та винахідницькому праві). Завдяки цій функції реалізується та частина соціального призначення права, яка полягає в закріпленні правових статусів суб'єктів суспільних відносин, забезпеченні стабільності та незмінності соціально-правових цінностей.

Негативна функція правового регулювання визначається тим, що правовий вплив на суспільні відносини переслідує мету витіснення соціальних зв'язків і таких явищ, що суперечать інтересам суспільства, або застарілих, що гальмують суспільний розвиток. Така функція спирається на весь комплекс правових норм, оскільки встановлення будь-якого правила поведінки, в тому числі і позитивного, одночасно містить в собі і вимогу до суб'єктів права діяти у відповідності з цим правилом. І завдання правових норм полягає не у забороні, а у вказівці на бажані варіанти дій.

Зміст негативної функції регулювання визначається правовим впливом, який спрямований на охорону (захист) суспільних відносин, що утворюють найважливіші соціально-економічні, культурно-моральні та державно-політичні сфери діяльності людей, і відповідно на витіснення і ліквідацію відносин, небезпечних для людини, її життя, здоров'я, соціального та економічного добробуту. Основним призначенням даної функції є попередження правопорушень. Саме цій меті слугують такі правові засоби, як заборона вчиняти дії, що порушують права громадян, громадських організацій та держави, формулювання складу правопорушень, встановлення санкцій. Таким чином, юридичні умови для розвитку нормальних суспільних відносин створюються, насамперед, фактом прийняття норм, що застерігають від вчинення карних вчинків шляхом загрози настання несприятливих наслідків. В основі негативної функції перебувають забороняючі правові норми, що встановлюють санкції та склади діянь, які є підставою для юридичної відповідальності.

Не дивлячись на те, що негативна функція передбачає примус - встановлення заборони і санкцій за правопорушення, її зміст цим не вичерпується. Ця функція забезпечує також поновлення порушеного права в межах закону: покладенням покарання; здійсненням правопоновлюючих дій, до вчинення яких примушується безпосередньо той, хто завдає збитки - громадянин, посадова особа або організація; наданням допомоги, яку держава та її органи здійснюють за власною ініціативою. Так, в сфері кримінально-процесуальних відносин негативна функція правового регулювання відображена в трьох типах реалізації відповідальності: у вигляді заходів правозабезпечувальних, правоохоронних і правопоновлюючих, до яких належить, зокрема, скасування незаконного вироку, відшкодування матеріальних і моральних збитків тощо [38, с. 83-84].

Важливу роль у впливові права на суспільство відіграє охоронна функція, що визначається як напрям правового регулювання, спрямований на охорону суспільних та особистих інтересів. Вказана функція характеризується певним специфічним проявом, що визначається наступним:

- 1) характеризує правове регулювання як особливий засіб впливу на поведінку людей шляхом погрози застосування санкцій, встановлення заборон та реалізації юридичної відповідальності;
- 2) є засобом інформації для суб'єктів суспільних відносин, які саме соціальні цінності та інтереси охороняються державою;
- 3) визначає та безпосередньо впливає на ступінь культурного та політичного розвитку суспільства.

Таким чином, охоронна функція правового регулювання забезпечує неухильне виконання суб'єктами права вимог закону та покарання осіб, винних у вчиненні протиправних діянь.

Гуманістична функція правового регулювання характеризує сучасний етап правового регулювання, пов'язаний з проголошенням верховенства прав і свобод людини та інтересів безпосередньої і представницької

демократії. Роль цієї функції має постійно зростати в умовах трансформації українського суспільства, поєднання розвитку демократії з відповідальністю, підвищенням довіри населення до держави.

Гуманістична функція сприяє формуванню та реалізації нормативно-правових актів на засадах загальнолюдських цінностей, міжнародних стандартів прав людини, створення умов і механізмів їх втілення в життя суспільства і держави. Таким чином, встановлюються позитивні правила поведінки, забезпечується координація соціальних взаємозв'язків суб'єктів права з метою розвитку таких відносин, які відповідають інтересам суспільства, держави і окремих громадян [34, с. 56].

З огляду на зазначену функцію, в правовому регулюванні вся увага має акцентуватися на правах людини як на найважливіших цінностях безпосередньо для самої людини. Окрім того, гуманістичний характер правового регулювання означає, що воно базується на високих моральних підвалинах, на повазі до прав людини, її гідності та честі.

Відновлювальна функція правового регулювання спрямована на відновлення незаконно порушених прав, примусове виконання невиконаних обов'язків. Своє відображення ця функція знаходить в усуненні або відшкодуванні негативних наслідків від вчинених правопорушень, наприклад, примусове стягнення аліментів, примусове вилучення майна із чужого незаконного володіння.

Окрім написаного, функція відновлення (скасування, зміна або доповнення до чинних норм) передбачає заміну застарілих і малоефективних законів, що не відповідають потребам суспільного розвитку. При цьому важливо не займатися відновленням заради відновлення, оскільки стабільність є кращою, ніж зміни, тим більше зміни без особливої необхідності [69, с. 296]. У випадку зміни суспільних потреб, суспільству необхідне таке законодавство, яке б адекватно відображало ці потреби. Саме

тоді виникає потреба у створенні нових законів, внесенні змін і доповнень до вже існуючих нормативно-правових актів.

Кажучи загалом, відновлювальна функція правового регулювання базується на позитивно-творчих засадах права і його суб'єктів, їх позитивних потенціях. Саме в цій функції і виражаються динамічні властивості права.

Каральна функція правового регулювання отримує своє вираження у встановленні та гарантуванні державою заходів юридичного захисту та юридичної відповідальності, порядку їх покладання та виконання, має на меті витіснення шкідливих для суспільства відносин. Ця функція спрямована на покарання правопорушника і запобігання новим правопорушенням.

Державна влада підтримує загальні правила, які визнаються державою правовими. Не всі норми права дотримуються та виконуються добровільно, в силу внутрішнього переконання. Значна частина населення підкоряється вимогам правових норм лише тому, що за правом постає держава. Державна охорона правових норм містить у собі легальний примус, різні організаційні, організаційно-технічні, виховні та превентивні (попереджувальні) заходи. До порушників вимог норм права компетентні державні органи можуть застосовувати заходи юридичної відповідальності.

Саме можливість застосування заходів державного примусу створює режим соціальної захищеності, безпеки, законності в суспільстві.

Інформаційна функція правового регулювання передбачає інформування громадян, тобто доведення до відома адресата відомостей про напрямки регулювання суспільних відносин, про їх права, обов'язки та відповідальність. Завдяки цій функції суб'єкти права дізнаються про те, якою є позиція держави щодо необхідної, можливої чи забороненої поведінки.

Громадяни інформуються про наслідки порушення правових приписів, про способи та засоби досягнення необхідних результатів. Тому інформаційна функція сприяє підвищенню престижу права та поваги до

законів в суспільстві, а також орієнтує громадян на позитивні правові настанови, які пропонують діяти відповідно до чинних норм права.

Загалом, функції правового регулювання суспільних відносин – це свого роду фокуси дії права, вони об'єднують, синтезують багаточисельні шляхи, форми і способи правового впливу, відображаючи найсуттєвіші ознаки певного напрямку (регулятивного, охоронного) чи характеризуючи соціальну спрямованість дії права. Напрями впливу права являють собою зовнішні види його взаємозв'язку з суспільними відносинами, які в свою чергу виступають зовнішніми факторами відносно функцій права. Зрозуміло, що такий поділ слід здійснювати дуже обережно. Насправді функції права і суспільні відносини взаємопов'язані і цей зв'язок взаємозалежний, багатогранний. Він здійснюється безперервно, так як будучи основними напрямками правового впливу, функції складаються з багатьох одиничних, конкретних правових явищ, які, перебуваючи безпосередньо в суспільних відносинах, постійно збагачуються, розвиваються, змінюються, набувають нових якостей. Це нове в сукупності утворює нові властивості правового регулювання та функцій, які воно виконує. Причому слід підкреслити, що саме сукупність, а не одинична нова властивість, здійснює вплив на зміну змісту права та його функцій [62, с. 119].

В реальному житті всі функції правового регулювання поєднуються між собою, забезпечуючи в сукупності єдиний, цілеспрямований процес правового впливу на різні галузі суспільних відносин. Кожна з функцій перебуває в стадії безперервної зміни. Одна з нових форм, що розвивається, - стимулювання вибору оптимального варіанту поведінки з декількох можливих. Новітні тенденції в правовому регулюванні зумовлюють необхідність застосування нових форм впливу, подальший розвиток "правового інструментарію". Тому, як справедливо зазначає Р.О. Халфіна, по-новому повинні вирішуватися проблеми правового оформлення відносин в сфері управління, в господарській діяльності (наприклад, такі як правильне

визначення компетенції органів управління, посадових осіб, правове забезпечення матеріального та морального стимулювання) [84, с. 19].

З наведеного вище можна зробити висновок про те, що функції правового регулювання - це найважливіші якісні характеристики, в яких відображається та конкретизується його соціальна сутність і призначення, розкриваються його цілі та завдання щодо перетворення закріплених в законодавстві прав і свобод з потенційних можливостей на дійсність. Критерієм розмежування функцій єдиного процесу правового регулювання слугує їх соціально-юридична спрямованість та специфіка змісту кожної функції. Всі функції правового регулювання тісно пов'язані між собою, завдяки чому забезпечується найповніша ефективність дії права на поведінку конкретних суб'єктів та створення умов щодо функціонування суспільства як узгодженої соціальної системи.

Функції регулювання характеризуються такими особливостями:

- 1) визначають сутність правового регулювання;
- 2) це напрями впливу права на суспільні відносини;
- 3) визначають можливості та необхідність правового регулювання як засобу соціального впливу;
- 4) відображають суттєві риси правового регулювання та націлені на виконання його завдань;
- 5) мають динамічний характер, оскільки відображають зміни у суспільних відносинах;
- 6) є безперервними і мають тривалий характер, тому що постійно забезпечують системність взаємодії;
- 7) визначають особливості взаємодії елементів механізму правового регулювання та способів регулювання в процесі впливу на суспільство.

Функції правового регулювання мають наступне значення:

- надають можливість визначити реальні дії суб'єктів щодо реалізації цілей правового регулювання;

- характеризують залежність між нормами права, правовідносинами та юридичними актами;
- визначають сутність процесу функціонування права, тобто його впливу на соціальні відносини.

Саме вищезгадані напрямки впливу правового регулювання і характеризують його специфічне функціональне призначення як системи підпорядкованих і взаємодіючих категорій та явищ, що забезпечують правовий вплив на суспільство з метою його упорядкування та охорони найважливіших інтересів.

1.3. Сфера, межі та характер правового регулювання

Право охоплює не все суспільство, а лише ту його частину, яку прийнято називати сферою правового регулювання. Тому дуже важливо з'ясувати межі його сфери впливу. Для юридичної науки та практики це питання має першочергове значення. Воно неодноразово привертало до себе увагу вчених, проте продовжує залишатися поки що мало дослідженим. Взагалі проблема меж правового регулювання і пов'язана з нею проблема гнучкого регулювання, особливо в умовах побудови правової держави, ще чекає на свого дослідника.

Загальновизнано, що поділ суспільних відносин на матеріальні та ідеологічні, базисні та надбудовні, економічні, політичні, соціальні та інші – не може бути покладений в основу виокремлення правової сфери. Найчіткіше це показав В.Н. Кудрявцев [16, с. 46-47]. Межі правової сфери не збігаються з межами відомих груп суспільних відносин. Тому для відокремлення правової сфери слід спиратися на сутність самого права.

За своїм змістом право є зафіксованою впорядкованістю у суспільстві,

тому сфера права охоплює тільки ту групу суспільних відносин, які уособлюють такий порядок. Вважається, що суспільний порядок – це відносини, в яких рішення одних людей та органів стають обов’язковими для інших. Природа обов’язковості може бути різною – і підпорядкування, і згода, і координація, і переконання, і примус тощо. Важливо саме визнання певних рішень, згода їх виконувати.

Правове регулювання – це встановлення та реалізація певного суспільного порядку. Воно охоплює, насамперед, майнові відносини (економічні, базисні, товарно-грошові), що характеризуються як відносини виробництва, обміну, розподілу. Узагальнюючою ознакою таких відносин є те, що вони виражаються за допомогою грошового еквіваленту. Ці відносини є скелетом суспільства, складають його економічну основу і тому природно, що вони потребують упорядкованості та врегульованості.

Сфера управління в суспільстві теж потребує правового регулювання. Для управлінських відносин є характерною чітка підпорядкованість органів управління за ієрархією, обов’язкове дотримання її посадовими особами і громадянами. Завдяки цій особливості здійснюється управління в суспільстві, і правові норми стають важливим засобом управління.

Окрім того, сфера правового регулювання безумовно охоплює відносини щодо забезпечення правопорядку та законності в суспільстві, вирішення соціальних конфліктів. Це такі суспільні відносини, за допомогою яких суспільство себе захищає від деструктивних дій, використовуючи для цього авторитет і силу правових норм.

Таким чином, названі три групи суспільних відносин – майнові, управлінські та відносини, спрямовані на захист суспільного порядку і визначаються як сфера правового регулювання [22, с. 372] .

Досить цікавою видається думка В.В. Лазарева, котрий визначає сферу правового регулювання як сукупність відносин між людьми, життєвих фактів

та обставин, що їх супроводжують, які об'єктивно можуть і мають регламентуватися або вже регулюються правом [88, с. 372].

Кажучи загалом, правове регулювання розглядається як різновид юридичного впливу, що здійснюється шляхом закріплених державою загальних правил поведінки і поширюється не тільки на суспільні відносини та зв'язки між людьми, але й охоплює фактичні обставини, а також події, що відбуваються незалежно від волі та свідомості людей.

Незважаючи на різноманітність фактів і відносин, правове регулювання охоплює лише певну їх частину, що зумовлено як матеріальними, так й ідеологічними обставинами, а врешті-решт об'єктивними потребами суспільного розвитку. Частина відносин, незважаючи на їхню законодавчу регламентацію, не входить до сфери правового регулювання, тому що їх юридичне оформлення сталося через "помилку законодавця" або такі норми регулюють застарілі відносини, які законодавець вчасно не відмінив. Таке становище виникає і через об'єктивні причини (зокрема, швидкий темп економічного, політичного, соціального розвитку), і через суб'єктивні причини (волюнтаризм, тобто зловживання правом з боку органів держави, ігнорування правил юридичної техніки).

Віднесення будь-яких фактів до правової сфери потребує їх перевірки на відповідність об'єктивним критеріям, коли вони не лише мають, але і можуть бути врегульовані правом. З цього випливає, що сфера правового регулювання не може визначатися лише завданнями держави на певний період часу, окреслюватися законодавчими приписами. Такий висновок суперечив би цивілізованим формам спілкування, притаманних сучасному суспільству, а на практиці неминуче призводив би до пригнічення правової свободи громадян, обмеження їх ініціативи.

Варто відзначити, що сфера правового регулювання не може весь час залишатись незмінною. Як вдало помітили Н.М. Оніщенко та С.В. Бобровник, зміна сфери правового регулювання є складним процесом, в

якому збігаються протилежні тенденції – розширення та звуження юридичної регламентації [35, с.23]. Сфера правового регулювання може розширюватись завдяки появі нових, раніше не регламентованих правом відносин соціальної дійсності. Звуження сфери відбувається за рахунок відмови суспільства від використання права, заміни правової регламентації іншими засобами соціального регулювання. Така тенденція зумовлена соціальною природою правових норм, їх взаємозв'язком з нормами соціального регулювання.

Отже, сферу правового регулювання можна визначити як соціальний простір, урегульований правом, або такий, який може бути врегульований правом. Але такий соціальний простір завжди обмежений [59, с. 145; 69, с. 53]. Виділяють такі види сфери правового регулювання.

1. Сфера можливого (потенційного) правового регулювання – це та частина суспільних відносин, яка може бути врегульована за допомогою права. Це залежить від об'єктивних властивостей самих суспільних відносин. До сфери правового регулювання не можуть входити соціальні відносини, які об'єктивно не сприймають формально-юридичного впорядкування (наприклад, поведінка людини, її розумова діяльність, особисте життя).

2. Сфера необхідного правового регулювання – це та ділянка соціального простору, яка потребує впливу права для забезпечення інтересів держави, потреб суспільства, соціальних закономірностей. Така сфера охоплює сукупність конкретних суспільних відносин, які повинні бути врегульовані за допомогою права, а не сукупність суспільних процесів, які здійснюють свій перебіг за об'єктивними законами суспільного життя і не потребують регулювання правом. Межі сфери необхідного правового регулювання зумовлюються загальносоціальними потребами та інтересами керівної частини суспільства, які уособлює держава.

3. Сфера легального (законодавчого) регулювання – це ділянка суспільних відносин, котра фактично регламентована правовими нормами. Її межі - це основні принципи відповідної правової системи.

4. Сфера правореалізуючого (правозастосовчого) регулювання – це та частина суспільного життя, де фактично реалізуються правові норми. Межі такої сфери визначаються чинним законодавством.

Право є основним, але не єдиним засобом, за допомогою якого суспільство вирішує свої завдання. Політичне, економічне та духовне життя людей регулюється цілим комплексом соціальних норм, причому предмет правового впливу може збігатися з предметом впливу інших правил, але може бути і відокремленим. Саме тому доцільно теоретично визначити зовнішні та внутрішні межі правової сфери.

У зв'язку з цим виникає питання про межі діяльності, поза якими або непотрібне, або взагалі неможливе правове регулювання суспільних відносин. Слід мати на увазі, що завжди є певна частина суспільних відносин, життєвих ситуацій та обставин, які, перебуваючи в сфері правового регулювання, не регламентовані нормами права або, навпаки, передбачені нормами, але виходять за межі правової сфери.

Визначення меж правового регулювання стосується здебільшого правотворчості, адже саме в цій галузі діяльності встановлюють, наскільки можливе і доцільне втручання в ті чи інші суспільні відносини.

У правовій літературі і дотепер не склалося єдиного розуміння меж правового регулювання. Інколи використовуються як синоніми такі терміни, як обсяг та глибина правового регулювання, його межі та творчі можливості [77, с. 201].

Можна погодитись з думкою Ф.Н. Фаткулліна, який трактує межі регулювання як зумовлені певними факторами рамки владного державного втручання в суспільні відносини за допомогою норм права [81, с. 151].

З нашої точки зору, з'ясування меж правового регулювання передбачає аналіз таких взаємозв'язаних обставин:

- 1) тих факторів, від яких залежать межі даної діяльності;
- 2) здатності права змінювати, вдосконалювати чи навіть формувати суспільні відносини.

Вважаємо, що фактори, які зумовлюють межі правового регулювання, досить різноманітні та численні. Одні з них зумовлені самим предметом певної діяльності (впорядкуванням суспільних відносин), інші пов'язані з властивостями самого права, треті відображають деякі його закономірності, четверті стосуються волі та розсуду правотворчого органу.

На межі правового регулювання впливає, насамперед, такий фактор, як співвідношення, з одного боку, об'єктивного, закономірного, з іншого – суб'єктивного, вольового в тих суспільних відносинах, на які здійснюється владний вплив. Але в різних сферах життєдіяльності людей це співвідношення нерівнозначне, а право може регулювати лише вольову поведінку, тому неоднакові й межі правового регулювання суспільних відносин. Очевидно, найменші можливості у правового регулювання в сфері виробництва, але вони зростають в соціальній сфері [75, с. 23].

Таким чином, перший фактор, який визначає межі правового регулювання – це наявність вибору у суб'єктів суспільних відносин, тобто суспільні відносини можуть регулюватися лише тоді, коли є об'єктивна можливість вибору правила поведінки суб'єктами цих відносин. У протилежному випадку неможливо “програмувати” поведінку учасників суспільних відносин, їх нормативне впорядкування стає безглуздим.

М.П. Орзіх обґрунтовано відзначає, що “сфера регулюючого впливу права обмежується нормативно встановленими варіантами поведінки особи в кожній типовій ситуації” і “чим ширший діапазон цих варіантів, тим змістовніша правова свобода особистості, тим більше розширюються рамки сфери праворегулюючого впливу” [37, с. 29].

Третім фактором виступає зацікавленість держави та доцільність її впливу на ті чи інші відносини за допомогою права, що зумовлюється потребами соціального життя. Історичний досвід застерігає проти небажаних крайнощів – надлишкових обмежень та браку владних приписів. Для кожного етапу розвитку суспільства об'єктивно існує певний регулятивний оптимум норм права [25, с. 19].

Історично право склалось як засіб охорони існуючих суспільних відносин, використовувалось для вирішення конфліктних ситуацій, боротьби з деструктивною поведінкою окремих осіб чи груп і певною мірою для задоволення загальних потреб суспільства. Нині, як слушно зазначила Р.О. Халфіна, розкривається активна, творча функція права. Воно широко застосовується для розвитку всіх галузей життя суспільства, досягнення поставлених перед суспільством цілей [84, с. 19].

Четвертий фактор пов'язаний з внутрішніми закономірностями права, з його властивостями. Нормативність права, його формальна визначеність, системність, забезпеченість заходами примусу, стимулювання впливає на межі регулювання. Встановлення масштабів запрограмованої поведінки особи, визначення меж варіабельності цієї поведінки та відповідальності за обраний суб'єктом права варіант, стимулювання волевиявлення в певному напрямку стають своєрідними індикаторами можливостей регулятивного юридичного впливу на суспільні відносини [37, с. 32-34].

Нарешті, на межі правового регулювання неминуче впливають можливості “розумової людської діяльності”, психічні здібності людини до свідомого сприйняття правових приписів та їх здійснення [92, с. 24, 72]. Цей фактор свідчить про особистісний аспект проблеми і передбачає врахування не лише волі, але й інших особистісних якостей людини як учасника впорядковуваних за допомогою права суспільних відносин.

Всі згадані вище фактори тісно взаємозв'язані між собою і лише в сукупності дозволяють з'ясувати межі правового регулювання в суспільстві.

Межі правового регулювання є певною “демаркаційною лінією”, що відокремлює галузь правового від неправового і окреслює рамки поширення права, обмежені можливості його впливу на свідомість людини та її діяння [8, с. 34]. Межі правового регулювання зумовлені неюридичними факторами. Вони коріняться в природі людської діяльності, передбачені культурою та цивілізованістю, детерміновані існуючою системою відносин, економічними, історичними, релігійними, національними та іншими обставинами.

Межі правового регулювання не можуть бути сталими. Вони є досить динамічними, рухливими. Одні суспільні відносини залишаються поза межами регуляції, інші, навпаки, входять у ці межі. Це цілком закономірний процес, пов’язаний із вдосконаленням права.

Прогрес в науці та техніці вимагає або правової регламентації таких відносин, які раніше не регулювалися законом (наприклад, у медицині з приводу трансплантації органів), або значних змін чинного законодавства (наприклад в галузі якості продукції).

Ф.З. Лівшиц обґрунтував пропозицію, котра заслуговує щоб її підтримали, про необхідність закріплення правовими засобами співвідношення загальнодержавного та локального регулювання шляхом встановлення сфери централізованого регулювання і розроблення вичерпного переліку питань, що входять до компетенції вищих органів (наприклад, визначення тривалості робочого часу, тарифних ставок, схем посадових окладів тощо). Решта питань - сфера локального регулювання [22, с. 22].

У сфері локального регулювання (тобто такого, що здійснюється за допомогою локальних правових норм, які видаються на підприємствах суб’єктами, котрі виконують управлінські функції, і спрямованого на самоорганізацію та саморегуляцію трудовим колективом суспільних відносин підприємства) досить чітко простежується процес

“випереджаючого” правового регулювання, при якому суспільні відносини спочатку регулюються в локальному, а не в загальнодержавному масштабі.

На наш погляд, правильному визначенню меж початкового та кінцевого моментів правового регулювання має сприяти з’ясування та вирішення питань про різні форми його здійснення. Слід виходити з того, чи здійснюється правове регулювання в формі правових відносин чи поза ними. В першому випадку регулююча роль правових норм починається з моменту настання юридичного факту, з яким право пов’язує виникнення, зміну або припинення правовідношення. В другому випадку регулююча роль норм права починається з набранням правовою нормою законної сили.

Щодо меж кінцевого моменту правового регулювання навряд чи можна погодитись з тим, що воно вичерпує себе фактом прийняття норми права або тим, що процес нормативної регламентації завершується тлумаченням нормативних актів. Як було зазначено, факт прийняття правової норми не є початковим моментом правового регулювання. Прийнята норма повинна в установленому порядку вступити в дію, її має бути реалізовано, здійснено регулювання передбачених нею суспільних відносин. Тлумачення нормативних актів також не є кінцевим етапом в процесі правового регулювання. Це лише одна зі стадій процесу застосування норм права. Потім відбувається прийняття акту правозастосування та забезпечення його виконання, втілення в життя [68, с. 71].

Гадаємо, кінцевий момент правового регулювання конкретного виду суспільних відносин слід пов’язувати з реалізацією процесів, що охоплює норма, запровадженням їх в життя.

Таким чином, на нашу думку, чітке встановлення меж початкового та кінцевого моментів правового регулювання покликано сприяти успішному функціонуванню механізму правового регулювання. Знання цих меж передбачає своєчасне ознайомлення громадян з правом, нормативними

актами, що приймаються, з часом набрання ними законної сили, з компетенцією органів, що стоять на варті прав та інтересів громадян.

В Україні сфера правового впливу перебуває в постійному і досить суперечливому русі та зміні: швидкими темпами формується та вдосконалюється законодавство, проте багато правових норм не знаходять свого послідовного застосування та реалізації; продовжує залишатися на низькому рівні правосвідомість українських громадян; діяльність державних органів найчастіше не відповідає стандартам правової держави. Важливі зміни в праві, на жаль, нерідко мають хаотичний характер, тому залишаються невпорядкованими та позбавленими системного зв'язку.

Загальний аналіз розвитку системи законодавства в Україні дає змогу визначити процеси, пов'язані зі змінами в сфері правового регулювання. Найважливіші з них, можна визначити таким чином:

1. Поширення правового регулювання на раніше не регламентовані правом ділянки соціального життя, що проявляється, насамперед, у збільшенні кількості нормативних актів. Серед прийнятих законів слід відмітити блок законів щодо регулювання діяльності у банківсько-фінансовій сфері, екологічні закони, правові акти, що стосуються приватизації та питань конституційного ладу тощо.

2. Перерозподіл сфери правового регулювання між окремими галузями права, що проявляється у зміні методів правової регламентації, юридичній ідентифікації нових явищ у національному правовому полі (нові види злочинів, нові типи взаємовідносин між суб'єктами та об'єктами правозастосування), в розширенні сфери застосування традиційних правових інститутів.

3. Створення комплексних правових актів, що базуються на суміжних галузях права і виникають внаслідок злиття чи взаємодії предметів регулювання. Згадані процеси змін сфери правового регулювання мають значний вплив на становлення структури системи законодавства. У площині

ієрархічної побудови процес диференціації виявляється у частковому розширенні компетенції виконавчої влади щодо прийняття нових нормативних актів. В галузевій структурі права процес диференціації сприяє виділенню певних галузей у самостійні через виникнення нових видів суспільних відносин і необхідність їхньої правової регламентації – фінансове, земельне, господарське, податкове право.

Таким чином, створення нової української державності й сучасні суспільні процеси вимагають стабільного і динамічного, результативного та ефективного правового регулювання.

Висновки за розділом 1

Отже, у першому розділі ми дослідили правову природу регулювання та його функції, визначили особливості його характеру, а також з'ясували сферу та межі регуляції правом.

Правове регулювання — це здійснюваний усією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, охорони та розвитку. Правове регулювання посідає центральне місце в системі правового впливу, котрий охоплює дію права на суспільне життя, свідомість і поведінку людей.

На нашу думку, всі відмінності між правовим регулюванням і правовим впливом можна класифікувати як відмінності за обсягом, за змістом і за механізмом реалізації права.

Процес ефективного правового регулювання розпочинається визначенням цілей і завершується їх виконанням, досягненням визначеного результату. Цілі полягають в тому, щоб суб'єкти права діяли відповідно до юридичних приписів і моделей правової поведінки, щоб соціальні процеси

відбувалися в напрямках, вигідних суспільству, державі, особистості. Однак цілі можуть досягатися або залишатися нереалізованими. Тому й результати можуть бути ефективними або неефективними.

Проблема ефективності права тісно пов'язана з дослідженням функцій правового регулювання суспільних відносин. У зв'язку з цим автором проаналізовані функції правового регулювання як напрями зворотної дії права на суспільні відносини, показником реалізації яких слугують економічні, соціальні, політичні, ідеологічні наслідки, які настають завдяки дії права.

Функції регулювання правом – це свого роду фокуси дії права, вони синтезують багаточисельні шляхи, форми і способи правового впливу, характеризуючи соціальну спрямованість дії права.

В розділі доведено, що функції правового регулювання мають наступні особливості: 1) є напрямками впливу права на суспільні відносини; 2) визначають можливості та необхідність правового регулювання; 3) відображають суттєві риси правового регулювання, націлені на виконання його завдань; 4) мають динамічний характер, оскільки відображають зміни у суспільних відносинах; 5) є безперервними і мають тривалий характер, тому що постійно забезпечують системність взаємодії; 6) визначають особливості взаємодії елементів механізму правового регулювання та способів регулювання в процесі впливу на суспільство.

Сфера правового регулювання охоплює лише ті відносини, які вже виникли. Віднесення будь-яких фактів до правової сфери потребує їх перевірки на відповідність об'єктивним критеріям: вони не лише мають, але і можуть бути врегульовані правом. Тому сфера регулювання не може окреслюватися законодавчими приписами і визначатися лише завданнями держави на певний проміжок часу. Протилежний висновок неминуче призводив би до пригнічення правової свободи громадян, обмеження їх ініціативи.

Але частина законодавчо регламентованих відносин не входить до сфери правового регулювання, тому що їх юридичне оформлення сталося через “помилку законодавця” або зазначені норми регулюють застарілі відносини, які законодавець вчасно не відмінив. Таке становище виникає як через об’єктивні причини (швидкий темп економічного, соціального, політичного розвитку), так і через суто суб’єктивні причини (волютаризм, тобто зловживання правом з боку держави, її органів, неоперативність нормотворчих органів, ігнорування правил юридичної техніки тощо).

Якщо сфера правового регулювання необґрунтовано звужена, якщо не використовуються можливості права для впорядкування суспільних відносин, у суспільстві виникає загроза сваволі, хаосу, непередбачуваності в тих суспільних відносинах, які можна й потрібно впорядковувати за допомогою права. А коли сфера правового регулювання невіправдано розширена, особливо за рахунок централізованого державно-владного впливу, створюються умови для закріплення тоталітарних режимів, зарегламентованості поведінки людей.

РОЗДІЛ 2 ФАКТОРИ ТА УМОВИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

2.1. Визначеність предмету правового регулювання як необхідна умова його ефективності

Належність права до засобів регулятивного впливу на суспільство визначає необхідність дослідження напрямків підвищення його ролі в забезпеченні впорядкування суспільних відносин. Особливо важливим це завдання є в умовах конституційного закріплення принципу верховенства права та державного реформування економічних відносин, політичної та економічної систем. В свою чергу підвищення регулятивного впливу права на суспільні відносини залежить від ряду факторів, одним із основних серед яких є науково-теоретичне обґрунтування предмету правового регулювання. Його дослідження, з нашої точки зору, пов'язано з аналізом особливостей сучасного суспільства, в межах якого й існують відносини, упорядковані правом.

На наш погляд, звернення до проблеми предмету правового регулювання суспільних відносин зумовлено інтенсивним розвитком різноманітних досліджень правової дійсності. Кожен з напрямків наукових досліджень в її складі має свій предмет, характеризується своєрідністю методологічних засобів, специфікою понятійного апарату. Все це актуалізувало проблему пошуку єдиної теоретико-методологічної основи для різних соціально-правових досліджень, завдяки якій можна було б отримати уявлення про предмет правового регулювання [15, с. 8].

На сьогодні стає дедалі більше зрозуміло, що увага загальної теорії права повинна бути зосереджена на людині, її потребах та інтересах.

Створення правової держави передбачає принципову перебудову правової науки. Здійснення такої перебудови є можливим лише за умови соціологізації правої теорії, орієнтації на людину як основний чинник формування соціально-правових цінностей.

В юридичній науці під предметом правового регулювання розуміють те, що регулює право, тобто певні види суспільних відносин [77, с.353], або відповідну сферу суспільних відносин [20, с.222].

Безумовно, серед всіх соціальних регуляторів право є одним із найдієвіших, тому що воно впливає на досить значну частину відносин, в якій безпосередньо зацікавлені суспільство і держава, а також тому, що реалізація права забезпечується насамперед і переважно засобами і можливостями держави, її гілок влади [72, с. 37].

Суспільні відносини, регульовані правом, є складною, багатоаспектною категорією. Загалом, всі суспільні відносини можна поділити на два види:

- а) відносини соціально-морального середовища;
- б) відносини соціально-правового середовища.

Лише другий вид відносин через об'єктивні причини потребує саме юридичного, тобто єдиноподібного впливу на нього з боку держави. Ознаками відносин соціально-правового середовища є те, що вони встановлюються офіційно, часто виникаючи і всупереч бажанням того чи іншого учасника; регулюються нормами українського права безпосередньо з використанням державних засобів впливу.

Різноманітні за своїм змістом відносини соціально-правового середовища утворюють єдиний предмет правового регулювання. Окрім того, природнім є те, що вони саме за змістовною ознакою диференціюються, утворюючи те, що правова наука відносить до предметів регулювання відповідних галузей. Звідси випливає, що соціально-правове середовище, тобто єдиний предмет правового регулювання має яскраво виражену

системну природу, породжуючи адекватну їй систему українського права з поділом його на галузі.

Характеристика предмету правового регулювання виявиться неповною, якщо не згадати про його структуру, оскільки ми маємо справу із системним утворенням, яке об'єднує елементи, що по-своєму потребують правової регламентації. Правова наука детально дослідила вказану проблему. Так, Н.І. Матузов виділяє такі елементи структури предмету правового регулювання: 1) суб'єкти – індивідуальні та колективні; 2) їх поведінка, вчинки, дії; 3) об'єкти (предмети, явища) навколишнього світу, з приводу яких люди взаємодіють між собою; 4) соціальні факти (події, обставини), які виступають причинами виникнення, зміни чи припинення певних відносин [27, с. 14].

На нашу думку, зазначена структура вимагає конкретизації. Тому вважаємо за доцільне вичленити наступні елементи структури предмету правового регулювання:

- 1) статус суб'єкта права у всіх його багаточисленних модифікаціях;
- 2) конкретні зв'язки між суб'єктами права, які під впливом юридичних правил набувають форми правових відносин різної галузевої належності;
- 3) “поведінка без правовідносин”, тобто ситуації, передбачені забороняючими нормами права. Регулювання цього елемента предмету, як відомо, досягається шляхом дотримання вимог таких норм, тобто пасивної поведінки суб'єкта в передбачених нормою обставинах.

Отже, предметом в даному випадку є все те, що підпадає під дію правових норм. Іншими словами, сфера, на яку поширюється право і яка перебуває під його юрисдикцією. Такі загальні межі нерідко називають правовим або юридичним полем.

Предметом правового регулювання є різноманітні суспільні відносини, які об'єктивно, за своєю природою можуть “піддаватися” нормативно-організаційному впливові та за сучасних умов потребують такого впливу,

який здійснюється за допомогою юридичних норм, всіх інших юридичних засобів, що утворюють механізм правового регулювання.

Механізм правового регулювання – взята в єдності система правових засобів, способів і форм, за допомогою яких нормативність права переводиться в упорядкованість суспільних відносин, задовольняються інтереси суб'єктів права, встановлюється і забезпечується правопорядок. Основні риси механізму правового регулювання полягають в наступному (рис.2.1).

Механізм правового регулювання складають елементи, обов'язкові на окремих його стадіях (рис.2.2.).

Рис.2.1. Основні риси механізму правового регулювання

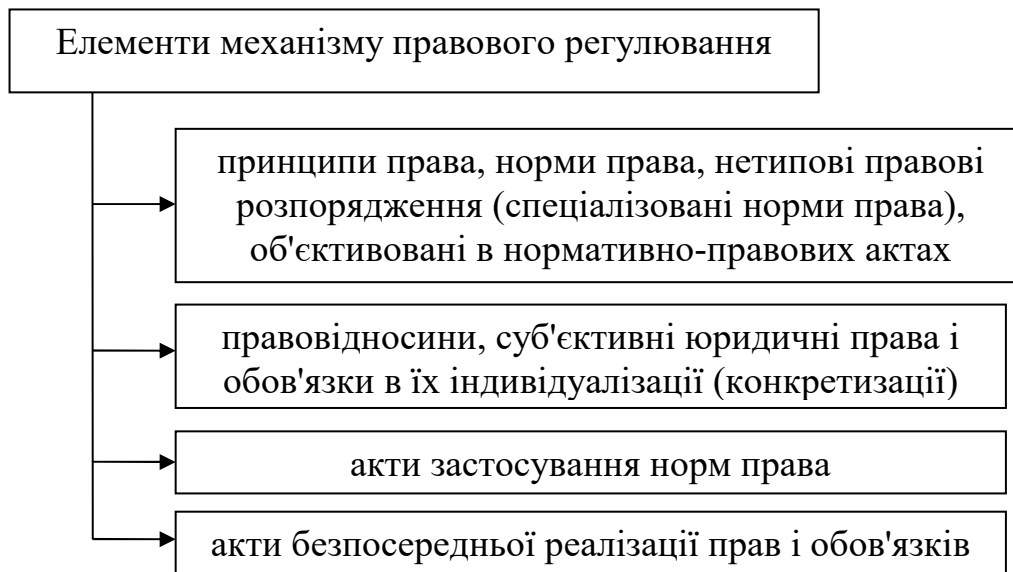

Рис.2.2. Елементи механізму правового регулювання

Таким чином, предмет правового регулювання відповідає на питання: що регулюється правом? До нього відносять ті різновиди суспільних відносин, дій індивідів, колективів людей, які:

- а) об'єктивно можуть бути врегульовані правом;
- б) за даних умов вимагають юридичного впливу.

Отже, не всі дії, відносини соціальних суб'єктів можуть стати об'єктом правового впливу, а лише визначена їх частина, а саме ті з них, які мають нормативний характер, тобто є типовими для даних умов, відрізняються масовим (потенційним або реальним) проявом, піддаються державно-правовому контролю, можуть бути перекладеними на мову права, тобто можуть бути формалізованими. Крім того, суспільні відносини, що складають предмет правового регулювання, мають наступні ознаки:

- 1) це відносини, в яких відображаються як індивідуальні інтереси членів суспільства, так і загально-соціальні інтереси;
- 2) у цих відносинах реалізуються взаємні інтереси їх учасників, кожний з яких йде на певну уступку своїх інтересів заради задоволення інтересів іншого;

3) відносини будуються на основі згоди дотримуватись певних правил, визнавати їх обов'язковість;

4) вони вимагають дотримання правил, обов'язковість яких підкріплена дієвою силою.

Таким чином, в якості безпосереднього предмету правового регулювання виступає вольова поведінка учасників суспільних відносин, поведінка, через яку лише й можна здійснювати стимулювання або примус. Вольова поведінка як предмет правового регулювання може виступати у вигляді вчинків або цілісної діяльності.

Предмет регулювання, його зміст впливає на юридичні особливості правового впливу. Різні види діяльності, відображені у видах суспільних відносин (майнових, організаційних), вимагають специфічного юридичного режиму регулювання. Це і визначає ту обставину, що предмет правового регулювання є вихідним матеріальним критерієм під час розмежування права на галузі. Правові норми групуються по галузям права через об'єктивні причини, що не залежать від розсуду правотворчих органів, відповідно до специфіки та існуючих зв'язків між суспільними відносинами.

Особливості предмету правового регулювання досить часто впливають не лише на юридичний режим регулювання, але і на більш конкретні його особливості – умови і порядок діяльності, пільги, обмеження, розмір санкцій тощо. Так, відносини власності в цивільному праві і в кримінальному праві регулюються з певними відмінностями залежно від того, яка це власність – державна чи приватна.

Під час розгляду юридичної проблематики поняття “предмет” і “об'єкт” в багатьох випадках співпадають. Предметом правового регулювання є саме об'єкт правового впливу. Але в окремих галузях права (в кримінальному, в цивільному праві) між цими поняттями в деяких випадках є відмінності. Так, в цивільному праві від предмету правового регулювання, в якості якого виступають майнові і немайнові відносини, відрізняються

об'єкти право-відношення, зокрема, речі, результати дій, а також продукти духовної творчості – винаходи, наукові відкриття, твори літератури та мистецтва. В кримінальному праві від предмету кримінально-правової охорони слід відрізняти об'єкти злочинів.

Принагідно зазначити, що сучасні наукові уявлення про предмет правового регулювання найчастіше виходять з його спільності з об'єктом впливу. В якості предмета (об'єкта) відображення правом реальної дійсності називають суспільні відносини, соціальні інтереси, поведінку, діяльність організацій (колективів), функціонування держави в цілому [39, с. 21].

Відомий науковець В.А. Козлов правомірно зазначив, що об'єктом дослідження може бути будь-яка об'єктивна реальність, що перебуває в сфері уваги вчених [15, с. 15]. В процесі пізнання формується предмет вивчення, який є ідеалізованим об'єктом, його теоретичною моделлю. Але жодна з теорій не відтворює досліджуване явище повністю, оскільки багато з його властивостей можуть вважатися несуттєвими або бути невідомими [23, с. 15].

На наш погляд, об'єкт дослідження – це те, що ми про нього знаємо до його наукового вивчення, а предмет – це вивчений об'єкт, те, що ми знаємо про нього після наукового пізнання. З філософської точки зору під об'єктом розуміється те, що протистоїть суб'єкту, на що спрямована пізнавальна та інша діяльність людини. Це найширше (абстрактне) визначення об'єкта. Об'єкт і суб'єкт – парні категорії. В практичному житті термін “об'єкт” співвідноситься не лише з людиною як розумною істотою, але і з будь-яким іншим фрагментом дійсності (предметом, процесом, станом, поведінкою).

Об'єктом правового відношення виступає те, на що спрямовані суб'єктивні права і юридичні обов'язки його учасників, іншими словами, - те, заради чого виникає саме правовідношення [86, с. 27]. Суб'єктивне право відкриває перед його власником можливість чим-небудь володіти, користуватися, розпоряджатися, вести себе відповідним чином, претендувати на дії інших. Все це підпадає під поняття об'єкта. Обов'язок

забезпечує здійснення даного права і разом з тим нормальне функціонування правового відношення в інтересах уповноваженої особи і держави в цілому.

Людина може бути лише суб'єктом, а не об'єктом права і правовідносин. Лише в рабовласницькому суспільстві раб розглядався в якості об'єкта купівлі-продажу – “розмовляючої речі”. В сучасних правових системах таке не допускається, хоча і має місце підпільна торгівля людьми, зокрема дітьми, молодими дівчатами. Але все це кримінально карні діяння.

Не зважаючи на це, деякі правознавці вважають, що в сімейному праві людина може бути об'єктом правовідносин, наприклад, коли виникають спірні питання з приводу дитини (у кого з батьків вона має залишитись під час розлучення або при вилучення її у батьків і передачі на виховання держави). Але в зазначених випадках, на думку більшості вчених, не дитина стає об'єктом відповідного правовідношення, а інтереси його нормального виховання, права та обов'язки, які виникають при цьому.

Як відомо, загальним об'єктом (предметом) правового регулювання є суспільні відносини. Норми права і породжені ними правовідносини опосередковують не всі, а лише окремі види, фрагменти, ділянки, сфери цих відносин. Тому виникає питання про те, що конкретно може бути і фактично виступає об'єктом різноманітних правовідносин. Різниця між об'єктом правового регулювання в цілому та об'єктами конкретних правовідносин, які виникають внаслідок його дії, полягає в ступені конкретизації.

В юридичній літературі існують різні трактування об'єкта правовідношення. Проте внаслідок тривалої дискусії склались в основному дві концепції – моністична та плюралістична. Відповідно до першої з них об'єктом правового відношення можуть виступати лише дії суб'єктів, оскільки саме вчинки людей піддаються регулюванню юридичними нормами і лише людська поведінка здатна реагувати на правовий вплив. Звідси випливає, що всі правовідносини мають єдиний, загальний об'єкт.

Відповідно до другої позиції, яка є більш реалістичною і поділяється переважною більшістю вчених, об'єкти правовідносин є такими ж різноманітними, як і врегульовані правом суспільні відносини. Адже норми законодавчих актів здійснюють вплив не лише на людей, але через них і на об'єкти матеріального світу, соціальні спільноти, державні структури, організації, установи; встановлюють або змінюють їх статуси, режими; закріплюють володіння, користування, розпорядження майном. А суб'єктивне право – це право як на дії (свої чи чужі), так і на певні блага.

З нашої точки зору, об'єкт правового відношення становлять ті матеріальні та духовні блага, надання і використання яких сприяє задоволенню інтересів уповноважуючої сторони правовідношення. Люди завжди беруть участь в правовідносинах заради задоволення певних політичних, матеріальних, культурних та інших соціальних інтересів та потреб. Засоби задоволення різних інтересів особи та суспільства є різноманітними, а саме: предмети зовнішнього світу, результати діяльності людей.

Отже, суспільні відносини є найзагальнішим об'єктом впливу права. Безпосереднім предметом правового регулювання виступають дії, діяльність учасників цих відносин. Тому зміст правового регулювання залежить від положення взаємодіючих у відносинах сторін та об'єктів, з приводу яких і виникає ця взаємодія.

Таким чином, предмет правового регулювання складають три групи суспільних відносин. Перша група – відносини людей щодо обміну цінностями (як матеріальними, так і нематеріальними). Тут найбільш яскраво виявляється можливість та необхідність правового регулювання майнових, економічних відносин, адже у взаємно прийнятному обміні майном зацікавлені і суспільство в цілому, і кожна окрема людина. Ці відносини будуються на основі загальновизнаних правил поведінки.

Другу групу складають відносини владного управління суспільством (політичні, владні відносини). В управлінні соціальними процесами зацікавлені як людина, так і суспільство. Мета такого управління полягає в задоволенні індивідуальних та суспільних інтересів в сфері державної влади та соціального розвитку. Державне управління соціальними процесами має реалізовуватися за суворими правилами, що забезпечені спеціальним апаратом правового примусу.

Третю групу складають відносини щодо забезпечення правопорядку та законності в суспільстві. Такі відносини покликані сприяти нормальному перебігу процесів обміну цінностями і процесів управління в суспільстві, вирішувати соціальні конфлікти, а також їх попереджувати. Дані відносини виникають внаслідок порушення правил, що регламентують поведінку людей у двох зазначених сферах.

Вказані три групи відносин є найважливішими для держави, колективів людей, конкретних осіб суспільними відносинами, в яких сторони виступають як свідомі та вольві учасники. Коло таких відносин не усталене, воно змінюється залежно від конкретних умов, від етапу розвитку суспільства.

Від характеру та змісту суспільних відносин, що складають предмет правового регулювання, залежать особливості, характер, способи та засоби правового регулювання. Відносини щодо еквівалентного обміну цінностями, наприклад, майнові відносини, вимагають інших засобів і способів регуляції, ніж ті, які використовуються для регламентації управлінських відносин.

Предмет виступає основним критерієм розмежування норм права на галузі, оскільки він має об'єктивний зміст, передбачений самим характером суспільних відносин і не залежить в принципі від волі законодавця. Саме предмет диктує необхідність виокремлення тієї чи іншої галузі, а коли це відбувається, з'являється і відповідний метод регулювання, котрий значною мірою залежить від волі законодавця. Останній при необхідності і враховуючи характер регульованих відносин, може вибрати спосіб

правового впливу на них. Він може вар'ювати ці способи, використовуючи їх в різних комбінаціях. В цьому полягає суб'єктивність методу, яка відрізняє його від предмету. Але вони обидва відіграють важливу роль у побудові системи права, тісно взаємодіють один з одним.

Метод правового регулювання зумовлюється предметом правового впливу. Так, майнові відносини, що підпадають під вплив закону вартості, мають бути врегульовані лише за допомогою цивільно-правових засобів впливу, а управлінські відносини — адміністративно-правовими засобами. Сімейні відносини неможливо врегулювати за допомогою методів правового регулювання процесуальних відносин тощо. Однак, предмет регулювання механічно не детермінує методи, не зумовлює єдиний можливий і незмінний юридичний засіб правового впливу на суспільні відносини. Вибір засобів впливу здійснює держава відповідно до своїх завдань і об'єктивних можливостей їх вирішення.

Однак, на нашу думку, метод правового регулювання завжди залежить врешті-решт від предмету, зміна методу завжди зумовлена змінами в суспільних відносинах. Тому під час вивчення і розробки методів правової регламентації суспільних відносин завжди мають на увазі залежність методу від предмета впливу, оскільки даний вид суспільних відносин допускає лише певні можливості для вар'ювання методів його регулювання. Але це безспірне і цілком доведене юристами положення необхідно уточнити в тому розумінні, що предмет не визначає метод у такій спосіб, щоб законодавець не мав можливості вибору юридичних засобів правового впливу, оскільки він обирає методи залежно від поставленої мети і за певних умов.

Елементи правової матерії, що відображають способи регулювання, утворюють “тіло” галузевих методів. Причому від особливостей останніх — централізованого і децентралізованого регулювання — багато в чому залежить і комбінація способів, яка характерна для тієї чи іншої галузі права. Для галузевих методів, де домінує централізоване регулювання

(адміністративне право, фінансове право тощо), в комбінації відомих трьох способів переважають зобов'язання і заборона; в галузевих методах, що відображають диспозитивні засади (цивільне право, сімейне право, трудове право тощо), переважає дозвіл.

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що предмет правового регулювання визначають різноманітні суспільні відносини, які мають вольовий характер і які за даних умов потребують нормативно-організаційного впливу і об'єктивно можуть піддаватися юридичному регулюванню. Таким чином, важливо пам'ятати, що право регулює не всі, а лише найбільш принципові з точки зору інтересів держави відносини. Держава не ставить собі за мету тотальну юридичну регламентацію суспільного життя, тому чимала кількість взаємовідносин між людьми регулюється іншими соціальними нормами – мораллю, звичаями, традиціями. До того ж варто зазначити, що право здатне врегулювати не будь-які відносини, а лише ті, які піддаються зовнішньому контролю. Відносини, які підлягають правовому регулюванню, набувають правової форми і виступають як правові.

Але розвиток суспільства сприяє змінам в предметі правового регулювання. Одні відносини відживають, втрачають своє значення, а тому виходять із сфери правового регулювання; інші, - навпаки, починають активно впливати на суспільне життя. Саме повнота охоплення предметом правового регулювання суспільних відносин є передумовою його ефективності. Адже остання передбачає врахування в законодавстві не лише процесів, які характеризують “внутрішнє” функціонування об'єкта, але й вихід його з неї, зв'язок із навколишнім середовищем, місце серед об'єктів зовнішнього середовища. Це, в свою чергу, пов'язане з вирішенням питань про межі правового регулювання, глибину проникнення права в сферу тих або інших суспільних відносин.

2.2. Способи правового регулювання як засіб підвищення його дієвості

В процесі дослідження способів правового регулювання, ми повинні пам'ятати про те, що саме право є засобом регулятивного впливу на суспільство. Процес регулювання суспільних відносин завжди пов'язується з необхідністю визначення міри можливостей та зобов'язань, що і характеризують міру свободи суб'єктів суспільних відносин. Дотримання цієї міри надає можливість, з однієї сторони, забезпечити правомірну реалізацію наданих суб'єктам прав, а з іншої, - запобігти можливості порушення свободи інших суб'єктів, яка надана їм та гарантована державою. Саме право надає можливість зберегти баланс (рівнозначність) прав, свобод та заборон, оскільки привалювання однієї з цих категорій буде свідчити про рівень демократичності та гуманістичності права в цілому.

В.І. Гойман визначає способи правового регулювання як складові частини методу, його, так би мовити, "будівельний матеріал" [80, с.114]. Цю ж думку поділяє і В.Д. Сорокін, котрий наголошує на тому, що дозвіл, припис і заборона виступають в якості системних елементів єдиного методу правового регулювання, які взаємодіють між собою [73, с.40].

Відомий теоретик П.М. Рабінович називає способи правового регулювання "основними регулятивними засобами впливу держави на поведінку суб'єктів права" [59, с.146].

З нашої точки зору, способи правового регулювання можуть бути визначені як шляхи юридичного впливу, закріплені правовими нормами, які забезпечують досягнення мети правового регулювання. Аналіз кожного із способів правового регулювання вимагає зосередження особливої уваги на їх юридичній природі, своєрідності дозволів, заборон, зобов'язань. Адже всі ці

елементи права як системи регулювання містять в собі широку гамму властивостей, відтінків.

З цього приводу були висловлені цікаві міркування А.М. Нечаєвою, котра звернула увагу на існування певних різновидів заборон, які діють в сімейному праві: прямі, побічні, самостійні, поєднані з обов'язками. Прямі і побічні в свою чергу поділяються на безумовні та такі, що мають винятки. Аналогічним чином показано різновиди дозволів і т.д. [30, с.10-19].

Тому, має рацію запропонований поділ способів правового регулювання за такими ознаками: 1) залежно від органів державної влади, що встановлюють дозволи, приписи та заборони; 2) залежно від органів, що їх застосовують; 3) залежно від дії в просторі; 4) залежно від дії в часі; 5) залежно від суб'єктів, яким вони адресовані; 6) залежно від ступеню визначеності; 7) залежно від особливостей змісту суспільних відносин, що регулюються; 8) залежно від способів виразу.

Названі підстави поділу дозволів, приписів, заборон не можуть вважатися вичерпними, а тому створюють можливості для дослідження широкого спектру модифікацій способів регулювання суспільних відносин.

При цьому принагідно згадати про те, що всі способи взаємодіють між собою. Така взаємодія спрямована на забезпечення ефективності того елемента названої тріади, який в даній конкретній ситуації виконує роль прямого регулятора відповідних соціальних зв'язків. При оптимальному варіанті “спрацьовує” той елемент, який безпосередньо чинить вплив, а два інші зберігають свої можливості в потенційному вигляді.

Співвідношення між трьома способами характеризується різноманітністю варіантів відповідно до особливостей тієї групи суспільних відносин, які зазнають юридичного впливу. Через це можна відзначити, що пропорції між дозволом, заборонаю та приписом є різними в залежності від конкретних ситуацій і, насамперед, стосовно предметів регулювання галузей права. Тому кожна галузь права як елемент єдиної системи права потребує

специфічного співвідношення способів правового регулювання, яке могло б з максимальною ефективністю впливати на її предмет.

Отже, залежно від особливостей співвідношення припису, дозволу та заборони є всі підстави розрізняти *три типи правового регулювання* відповідних відносин, які виникають в соціально-правовому середовищі. Кожний тип правового регулювання є таким варіантом співвідношення способів, в якому один з них переважає, а два інші виконують функцію забезпечення його належними можливостями. Інакше кажучи, тип правового регулювання характеризується домінуючим положенням одного способу у взаємодії з двома іншими.

Перший тип правового регулювання – з переважним значенням дозволу – охоплює декілька груп суспільних відносин, які входять в предмет регулювання таких матеріальних галузей права, як цивільне, сімейне, трудове право і т.д. З нашої точки зору, цей тип регулювання можна розглядати як цивільно-правовий. Незважаючи на те, що така назва є умовною, вона відображає головне в його соціальному призначенні.

Інший тип правового регулювання характеризується перевагою такого способу впливу на поведінку людей, як заборона. Даний тип застосовується до тих суспільних відносин, які складають предмети матеріального кримінального і кримінально-виправного права. Тому він визначається як кримінально-правовий тип.

Звичайно, заборони мають місце і в цивільному, і в адміністративному праві тощо. Тут заборони мають те ж саме значення, що й кримінально-правова заборона: вони перешкоджають вчиненню неправомірних дій. Проте варто визнати, що цьому сприяє потенційне існування кримінальної заборони, яка починає діяти, коли заборони в цивільному і адміністративному праві вичерпують свої можливості.

Заборони – це необхідний і важливий юридичний засіб забезпечення високої організованості суспільних відносин, охорони прав і законних

інтересів громадян. У багатьох випадках вони є “перекладеними на юридичну мову”, гарантованими юридичними санкціями моральними принципами (такими є, як правило, юридичні заборони, за порушення яких встановлена кримінальна та адміністративна відповідальність, у сфері особистих взаємовідносин громадян, недоторканості особистості). Разом з тим, існує чимало заборон, що безпосередньо відображають організаційну діяльність держави щодо управління господарством, охорони довкілля тощо.

Заборони характеризуються закріплюючою, фіксуючою функцією, сутністю якої є надання суспільним відносинам статусу непорушних. Тому з регулятивного боку вони відображаються в юридичних обов'язках пасивного змісту, в необхідності утриматися від вчинення певних дій, що суперечать суб'єктивному праву, інтересам суспільства та держави [64, с.21].

Таким чином, будь-яка заборона в праві – це юридичний обов'язок. Через це заборонам властиві принципова однозначність, імперативна категоричність, забезпечення дієвими юридичними механізмами. Разом з тим заборони наповнені своєрідним змістом, що виявляється в пасивній поведінці, тобто в бездіяльності осіб [6, с. 41]. Тому заборони нерозривно пов'язані із забороняючими нормами, їх гарантування здійснюється за допомогою юридичної відповідальності, а реалізація має особливу форму – дотримання.

Для третього типу правового регулювання є характерною перевага такого способу регулятивного впливу, як припис. Вказаний тип поширюється на різноманітні відносини соціально-правового середовища, які перебувають в сфері дії декількох галузей матеріального права, насамперед адміністративного, фінансового, а також цивільного, трудового тощо. Даний тип регулювання виступає як адміністративно-правовий, оскільки він найтісніше і найповніше пов'язаний саме з адміністративним правом.

Позитивне зобов'язання (деякі автори ототожнюють вказаний спосіб правового регулювання з приписом [9, с. 50-55]) є суттєвим засобом правового регулювання суспільних відносин. Шляхом юридичних зобов'язань, які встановлюють чітко визначену поведінку, здійснюється планування господарського, соціально-культурного життя, фінансова діяльність, заходи з охорони навколишнього середовища. Разом з тим необхідно пам'ятати, що саме на позитивних зобов'язаннях загалом будується адміністративно-командне, авторитарне управління.

Для позитивних зобов'язань є характерним “нове навантаження”, оскільки суб'єктам приписується вчинити те, що вони, можливо, і не вчинили б або вчинили б не в тому обсязі. Цей спосіб регулювання з юридичного боку відображається у покладенні на осіб обов'язків активного змісту. Тому соціальний зміст позитивних зобов'язань полягає в тому, щоб в реальних, життєвих відносинах була реалізована така їх модель, яка в ідеальному вигляді закріплена в юридичних нормах [28, с.144].

В практичній діяльності всі типи правового регулювання тісно взаємопов'язані між собою, оскільки виступають як необхідні варіанти прояву єдиного методу правового регулювання. Зазначена взаємодія чітко виявляється через взаємозабезпечення, оскільки кожний тип в цілому взаємодіє з іншими, використовуючи закладені в ньому можливості для забезпечення найбільш ефективного впливу.

В юридичній літературі більшість авторів виходить з того, що розглянуті способи правового регулювання вичерпно розкривають зміст правового впливу на суспільні відносини. Юридичні заборони, дозволи, позитивні зобов'язання характеризують те визначальне, що виявляє специфіку права, юридичних засобів впливу на суспільні відносини.

Викладене вище дозволяє оцінити висловлену в літературі думку про те, що поряд з “тріадою” способів правового регулювання є ще четвертий спосіб – “правові обмеження”. Автор цієї ідеї А.Г. Братко стверджує, що на

відміну від заборон, які вказують на юридичну неможливість певної поведінки, правове обмеження “являє собою не лише юридично, але й фактично неможливий варіант поведінки” і тому “правове обмеження в принципі неможливо порушити” [6, с.117].

Дослідження проблем правових обмежень стосовно юридичної відповідальності є дуже важливою. Незважаючи на це, досліднику не вдалося обґрунтувати існування правових обмежень як особливого способу правового регулювання.

Всі способи правового регулювання пов'язані із суб'єктивними правами, здійснюються через них. Причому, якщо в процесі реалізації дозволу суб'єктивне право (включаючи право вимоги, що забезпечує власні активні дії) утворює сам зміст даного способу правового регулювання, то виконання зобов'язання і дотримання заборони передбачає належність вимоги іншим особам; його зміст полягає в тому, щоб забезпечити виконання активного (зобов'язання) або пасивного (заборона) юридичного обов'язку.

Розуміння природи правового регулювання буде більш ефективним, якщо ми проаналізуємо його з точки зору напрямків юридичного впливу, забезпечених тими способами, за допомогою яких юридична норма безпосередньо взаємодіє з людьми шляхом впливу на їх поведінку. Такими способами, як вже відзначалося, є заборона і дозвіл. Аналіз активної ролі права крізь призму загальних заборон і дозволів надає можливість виділити два типи (порядки) правового регулювання: загальнодозвільний і дозвільний.

Загальнодозвільний тип регулювання виходить з принципу “дозволено все, окрім того, що прямо заборонено законом” (громадянам дозволено укладання будь-яких договорів, окрім тих, які прямо заборонені законом). Це надає можливість суб'єктам вчиняти будь-які дії, за винятком прямо заборонених юридично. Максимально розширюються межі свободи суб'єктів суспільного життя, індивід є вільним настільки, наскільки це можливо в

умовах колективного співжиття людей, які формулюють рамки нормування поведінки людей. “Закон вправі забороняти тільки вчинки, шкідливі для суспільства, - проголошує Декларація прав людини і громадянина 1789 р. – Все, що не заборонено законом, не може бути заборонено, і ніхто не може бути примушений робити те, чого закон не приписує”.

Дозвільний тип виходить з принципу “заборонено все, окрім того, що прямо дозволено законом” (заборонені відповідно до трудового законодавства всі надурочні роботи, окрім прямо дозволених в законі). Суб'єкти права вправі вчиняти лише дії, які прямо дозволені правовими нормами. Таким чином, різко звужуються правові можливості індивідів.

Якщо способи правового регулювання відображають шляхи правового впливу на суспільні відносини та засоби впливу, то вказані типи торкаються глибшого пласту права - юридичного впливу, а саме: порядку впливу, його побудови і спрямованості. Це надає можливість дати відповідь на одне з визначальних питань, що має юридичне значення: на чому побудоване регулювання, на яких вихідних юридичних підставах – на встановленні загальної дозволеності або ж на введенні загальної заборони поведінки суб'єктів суспільних відносин з наданням конкретних дозволів.

Характеристика вказаних двох типів (порядків) регулювання має в теорії права фундаментальне значення і допомагає побачити, як і в якому поєднанні елементи структури права (дозволи і заборони) “працюють” на його специфіку, на втілення через механізм юридичного регулювання соціальної свободи в її єдності із соціальною відповідальністю [2, с. 299].

Політико-правовий принцип “дозволено все, що не заборонено законом” є однією з ідей демократичних перетворень. Незважаючи на вказане, на чолі концепції знову стоїть держава, яка дозволяє суб'єктам суспільних відносин ті чи інші дії.

Система дозволів, яка відображає тип регулювання суспільних відносин, не обмежена певними рамками, може виявитися небезпечним

інструментом посилення бюрократичної влади, котра спирається на принцип “дозволено все, що не заборонено законом”. Закон, як відомо, гнучкий інструмент і на сьогодні він може дозволити те, що завтра заборонятиме або обмежуватиме. Тому застосування цього принципу повинно потягнути за собою постановку ще одного питання – про межі державної влади, яка не повинна втручатися в певні сфери життя громадянського суспільства.

З усього вище зазначеного випливає наступне. Юридичні заборони, дозволи, позитивні зобов'язання знаходять в праві нормативний вираз. В цьому і полягає важлива перевага юридичної форми закріплення суспільних відносин, оскільки вказані способи регулювання втілюються за допомогою юридичних норм в єдиний, стійкий, постійно діючий нормативний порядок, покликаний забезпечити високу організованість життєдіяльності суспільства.

Дозволи, заборони, а також зобов'язання – найглибший пласт механізму правового регулювання. Перетворюючись в процесі правового регулювання в реалізацію права, вони ніби проникають в усі ланки механізму правового регулювання – юридичні норми, правовідносини, акти реалізації, багато в чому визначаючи їх риси та особливості.

У поєднанні способів регулювання виявляються особливості функцій права – регулятивної динамічної та регулятивної статичної. Зобов'язання, з одного боку, дозволи і заборони – з іншого, виступають провідниками особливих спеціально-юридичних функцій: зобов'язання – динамічної, дозволи та заборони – статичної [2, с.46-47]. Незважаючи на те, що в обох випадках правове регулювання передбачає активну діяльність, важливим є те, що в першому випадку (динамічна функція) на особу покладено обов'язки щодо активних дій, в іншому (статична функція) – щодо утримання від вчинення певних дій. Саме це і зумовлює специфіку юридичного інструментарію на кожній із ділянок правового регулювання.

Становлення ринкової економіки, формування відповідної соціальної інфраструктури об'єктивно підвищують цінність права в упорядкуванні

таких процесів. Сучасна наука обґрунтовує необхідність “нетрадиційних” підходів до способів правового регулювання. Серед сильнодіючих правових інструментів можливо виділити два – покарання і заохочення, які здавна застосовує влада.

Але покарання не є всесильним і придатним способом досягнення поставленої мети правового регулювання. В сучасних умовах, коли українська правова система зазнає суттєвих змін, орієнтуючись на зміни, що відбуваються в самому житті, все більшої актуальності набуває проблема заохочення як методу правового регулювання. Без вивчення і вдосконалення цього малодослідженого юридичного засобу неможливо підвищити ефективність правового впливу на суспільні відносини. Теперішній стан юридичної дійсності вимагає розроблення проблем заохочення як особливого способу впорядкування суспільних відносин, покликаного створювати сприятливий режим для розвитку ініціативної діяльності суб'єктів.

Значна перевага в правовому регулюванні імперативного методу над диспозитивним, регулятивним і заохочувальним характеризує якісно низький рівень розвитку права як соціального регулятора. Протягом всіх етапів розвитку суспільства заохочувальний метод існував та існує як допоміжний метод правового впливу [14, с. 17].

Разом з тим саме заохочення, а не покарання вважається в багатьох випадках більш ефективним засобом [18, с. 155; 93, с. 166] , тому що при позитивній мотивації в якості спонукальної сили бажаної поведінки виступають не лише зовнішні приписи, але й власний інтерес суб'єкта, його зацікавленість. Кажучи загалом, правові заохочення є найбільш ефективними юридичними засобами, які здатні сприяти результативному вирішенню соціально значимих завдань суспільного розвитку і які забезпечують надійність і стабільність в новостворюваних ринкових відносинах.

Незважаючи на те, що в українському законодавстві досить часто використовується поняття “заохочення”, в жодному нормативно-правовому акті не має визначення названої категорії. Саме відсутність в сучасному українському законодавстві конкретного формулювання заохочення, а також існуючий на даний момент широкий спектр наукових думок про сутність цього правового засобу дали змогу нам зробити висновок про те, що правове заохочення - це форма і міра юридичного схвалення добровільної заслуженої поведінки, внаслідок чого суб'єкт отримує винагороду, для нього настають сприятливі наслідки. Іншими словами, можна визначити заохочення як особливий засіб позитивного соціально-правового впливу на поведінку людей з метою породження і підтримки суспільно-значимої активності, внаслідок застосування якого винагороджується заслужена поведінка суб'єктів і реалізується взаємний інтерес особистості, суспільства і держави. Соціальна природа правового заохочення полягає в тому, що воно спрямоване на підвищення у суб'єкта інтересу до вчинення конкретних позитивних вчинків і отримання матеріального і морального схвалення з боку суспільства, характеризується цілеспрямованим впливом на суб'єкта шляхом розширення його прав і надання додаткових благ, є публічним визнанням заслуг.

Все наведене дозволяє виділити такі ознаки правового заохочення:

- 1) наявність юридичного дозволу як необхідної передумови правового заохочення;
- 2) застосовується за заслужену поведінку, під якою розуміється добросовісний правомірний вчинок, пов'язаний із “перевиконанням” суб'єктом своїх обов'язків або з досягненням ним загальновизнаного корисного результату;
- 3) пов'язується з добровільною поведінкою, а саме: заохочувальні норми містять заклик до здійснення бажаних для суспільства і держави дій, які є не обов'язковими для кожного окремого суб'єкта;

- 4) поєднується з правовим схваленням, що означає спонукання до позитивних дій, і є формою винагороди і з боку держави;
- 5) виступає в якості найбільш дієвого юридичного стимулу, що базується на наданні суб'єкту визначених додаткових благ;
- 6) має конкретну форму виразу (винесення подяк, вручення премій, винагород, присвоєння почесних звань і т.д.);
- 7) характеризується обопільною корисністю, поєднанням інтересів суспільства і суб'єкта.

Отож, як влучно відзначила О.М. Кисельова, сутність заохочення як правової категорії полягає в тому, що з його допомогою держава підкреслює особливу значимість приписаного правила поведінки: прямо стимулюючи заслужену правомірну поведінку, воно побічно стримує від протизаконної поведінки; спонукаючи громадян до особливої добросовісності і результативності виконання державного припису, виступає одним із найбільш дієвих методів правового регулювання [14, с. 44]. На наш погляд, з метою усунення можливостей зловживань в процесі застосування заохочень з боку відповідних державних органів слід чітко і досить повно описувати в заохочувальних нормах критерії заслуженої поведінки, тобто те, за що передбачається заохочувальний засіб.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне визначити позитивні і негативні особливості, притаманні сучасним правовим заохоченням. До позитивних особливостей належать: а) розширення сфери дії заохочувальних норм, про що свідчать нещодавно видані нормативні акти різних галузей права, які містять правові заохочення; б) розвиток нових видів заохочення, викликаний необхідністю активізації правовідносин, що зароджуються. До числа негативних особливостей відносять: а) юридично недосконале закріплення правових заохочень (найчастіше при створенні заохочувальних норм використовується бланкетний спосіб); б) епізодичний, інколи навіть несвоєчасний характер застосування правових заохочень; в) відсутність чітко

розробленої державної винагороджувальної політики; г) відсутність юридичних гарантій права на заохочення; д) популізм в даній сфері.

З усього написаного вище випливає, що інститут заохочень є комплексним юридичним засобом досягнення поставлених державою цілей, способом підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин. Безумовно, здійснення активної заохочувальної політики значно підвищить цінність права і сприятиме становленню в Україні повноцінного громадянського суспільства.

Висновки за розділом 2

У другому розділі нами було визначено предмет регулювання як різноманітні суспільні відносини, які об'єктивно, за своєю природою можуть піддаватися нормативно-організаційному впливу та за сучасних умов потребують такого впливу, який здійснюється за допомогою юридичних норм, всіх інших юридичних засобів, що утворюють механізм правового регулювання.

Предмет виступає головним матеріальним критерієм розмежування норм права на галузі, оскільки він передбачений самим характером суспільних відносин і не залежить від волі законодавця. Саме предмет сприяє виокремленню тієї чи іншої галузі, а коли це відбувається, з'являється і відповідний метод регулювання, котрий значною мірою залежить від волі законодавця. Останній при необхідності і враховуючи характер регульованих відносин, може вибрати спосіб правового впливу на них.

Також було зазначено, що для характеристики правового регулювання має визначеність методу регулювання, оскільки саме він характеризує сутність правового регулювання; визначає тип правового впливу держави на

суспільство; зумовлює зміст прав, обов'язків і заборон; створює співвідношення можливої та необхідної поведінки суб'єктів права; впливає на вид норм права, що забезпечують процес правового впливу; окреслює особливості правовідносин, що забезпечують правове регулювання.

Визначили, що метод правового регулювання представляє собою відомий набір юридичного інструментарію, шляхом якого державна влада здійснює необхідний вплив на вольові суспільні відносини з метою надання їм бажаного розвитку.

У процесі дослідження способів правового регулювання нами було обґрунтовано їх визначення як шляхів юридичного впливу, які відображені в юридичних нормах та в інших елементах правової системи. Внаслідок здійсненого аналізу кожного із способів правового регулювання було зроблено висновок про те, що юридична природа, своєрідність дозволів, заборон і зобов'язань вимагає зосередження особливої уваги. Адже всі ці елементи права як системи регулювання містять в собі широку гамму властивостей, відтінків та сторін. Крім того, всі способи регулювання взаємодіють між собою.

Незважаючи на те, що в українському законодавстві досить часто використовується поняття “заохочення”, в жодному нормативно-правовому акті не має визначення названої категорії. Саме відсутність формулювання дефініції заохочення, а також існуючий на даний момент широкий спектр наукових думок про сутність цього правового засобу дали змогу нам зробити висновок про те, що правове заохочення - це форма і міра юридичного схвалення добровільної поведінки, внаслідок чого суб'єкт отримує винагороду, для нього настають сприятливі наслідки. Соціальна природа правового заохочення полягає в тому, що воно спрямоване на підвищення у суб'єкта інтересу до вчинення позитивних вчинків і отримання матеріального і морального схвалення з боку суспільства.

В сучасних умовах постійно зростає стимулююча роль права. Це дало підстави для ретельного вивчення проблеми правових стимулів. Внаслідок проведеного дослідження нами було визначено правовий стимул як правове спонукання до правомірної активної поведінки, що створює сприятливий режим для задоволення інтересів та потреб суб'єктів.

РОЗДІЛ 3

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ТА ПРАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

3.1. Проблеми правового регулювання в умовах євроінтеграції України

Проаналізувавши вітчизняну наукову літературу нами було встановлено, що серед проблем правового регулювання суспільних відносин в умовах євроінтеграції слід виділити наступні:

1. правове регулювання суспільних відносин в умовах євроінтеграції України до сих пір не відповідає тим задачам, які поставлені нашою державою із проголошенням курсу на вступ до ЄС;

2. правове регулювання суспільних відносин в умовах євроінтеграції України здійснюється великою кількістю нормативно-правових актів, що може слугувати причиною для виникнення неузгодженостей між ними;

3. правове регулювання суспільних відносин в умовах євроінтеграції України здійснюється законодавством, яке не включає ряд важливих європейських стандартів;

4. правове регулювання суспільних відносин в умовах євроінтеграції України здійснюється на засадах , відмінних від правового регулювання суспільних відносин у європейських державах.

Здійснюючи аналіз першої проблеми, яку ми виділили, необхідно зазначити, що не зважаючи на те, що європейський вектор розвитку України обговорювався з перших років після проголошення незалежності нашої держави, Українська держава офіційно проголосила про курс інтеграції до Європейського Союзу 11 червня 1998, коли було прийнято Стратегію

інтеграції України до Європейського Союзу, затверджену указом Президента України від 11.06.1998 № 615/98 [46]. Серед важливих положень цієї Стратегії у контексті подальшого удосконалення правового регулювання суспільних відносин відзначимо те, що в її преамбулі Європейський Союз було визначено як організацію, яка у процесі свого розвитку досягла високого рівня соціального забезпечення. І це означає, що вступ до Європейського Союзу, з одного боку, був та залишається стимулом для приведення соціального законодавства України у відповідність до європейських стандартів, а з іншого боку, членство України в Європейському Союзі означатиме, що наша держава також досягла високого рівня соціального забезпечення. По факту, те, що Україна донині не набула членства у цій організації, означає те, що наразі наша держава не є такою, яка в процесі свого розвитку досягла високого рівня соціального забезпечення, а отже, правове регулювання суспільних відносин в умовах інтеграції України до ЄС на цьому етапі є проблемним.

У частині 5 Стратегії, визначаючи адаптацію соціальної політики України до соціальної політики Європейського Союзу, було встановлено, що цей процес полягатиме у реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики відповідно до стандартів Європейського Союзу і поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення. Як можемо переконатись, цей напрям, по суті, не реалізовано і дотепер. Насамперед підкреслимо, що сьогодні зберігає свою чинність велика кількість нормативно-правових актів соціального законодавства, які були прийняті ще до прийняття Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу [46]. Це Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-ХІІ [47], Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-ХІІ [49], Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від

21.11.1992 № 2811-XII [40], Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії, їх соціального захисту» від 22.10.1993 № 3551-XII [51], Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16.12.1993 № 3721-XII [48] та ряд інших нормативно-правових актів. Незважаючи на те, що до змісту кожного із них неодноразово вносились зміни (для прикладу, станом на початок 2020 року до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII [47] вносились зміни понад сорок разів), варто визнати, що і дотепер Україна не виконала взяті на себе зобов'язання щодо адаптації вітчизняного соціального законодавства та вітчизняної соціальної політики до європейських зразків.

Проблему, яка полягає у тому, що правове регулювання діяльності держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України донині не відповідає задачам, які були поставлені нашою державою із проголошенням курсу на вступ до Європейського Союзу, на нашу думку, можна вирішити шляхом принципового оновлення соціального законодавства України, яке на сучасному етапі являє собою сукупність нормативно-правових актів, більша частина із яких застаріла, та які потребують постійних змін. Для цього, на нашу думку, держава могла б прийняти Соціальний кодекс України.

Звертаючись до наукової літератури, можна відзначити, що вирішення проблеми вітчизняні науковці найчастіше вбачають у кодифікації соціального законодавства України. Зокрема, такі дослідники, як І.В. Новосельська [31, с. 44] та О.Л. Кучма [19, с. 220], дійшли висновку про необхідність прийняття Соціального кодексу України (за прикладом Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого)) [11]. З погляду вчених це дозволить Україні, з одного боку, урегулювати питання соціального забезпечення згідно з тими проблемами, які існують на цьому етапі, а із іншого боку – наблизить Україну до однієї із її ключових задач

сьогодення – вступу до Європейського Союзу. Актуальність цього напрямку посилюється тим, що в 2013 році було розроблено проєкт Соціального кодексу України №2311 [74], який так і не було прийнято. Незважаючи на те, що на науковому рівні проєкт було розкритиковано, у тому числі й І.В. Новосельською [31, с. 45], це не означає, що неможливо у майбутньому здійснити ще одну таку спробу. Тим більше, що законодавець має можливість урахувати недоліки проєкту №2311 [74], а також скористатись положеннями Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) [11], який міг би лягти в основу цього нормативно-правового акту. Останнє, на нашу думку, є першочерговим, адже Україна все ще має виконати задачу адаптації вітчизняного соціального законодавства до законодавства ЄС і прийняти кодифікований нормативно-правовий акт у соціальній сфері, в основі якого перебуватиме один із основних європейських соціальних стандартів.

Отже, для прийняття Соціального кодексу України вітчизняний законодавець мав би:

– на основі Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутого) [11] систематизувати ряд актів вітчизняного законодавства, серед яких Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII [47], Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788-XII [49], Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII [40], Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV [45], Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III [41], Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16.11.2000 № 2109-III [42], Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [44], Закон України «Про державну соціальну

допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» від 18.05.2004 № 1727-IV [43] та інші нормативно-правові акти;

– прийняти Соціальний кодекс України, який, з одного боку, об'єднав би норми чинного соціального законодавства України, із урахуванням тих недоліків, якими воно характеризується на сучасному етапі, а з іншого боку, в основу якого мав би лягти Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутого) [11] як ключовий європейський нормативно-правовий акт у цій сфері.

Наступна серед виділених нами проблем правового регулювання діяльності держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України полягає у тому, що правове регулювання діяльності держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України здійснюється великою кількістю нормативно-правових актів, що збільшує ризики виникнення неузгодженостей між ними. На цьому етапі у вказаній сфері налічується більше сотні законів України та декількасот підзаконних нормативно-правових актів. Одним із можливих шляхів для вирішення цієї проблеми може стати вже запропоноване нами прийняття Соціального кодексу України. Проте в той самий час вітчизняний законодавець міг прийняти декілька систематизованих нормативно-правових актів, які, з одного боку, суттєво зменшили б загальну кількість нормативно-правових актів у соціальній сфері, а з іншого боку, так само як і у випадку із прийняттям Соціального кодексу України, в їх основу міг би лягти Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) [11].

У цьому контексті звернемо увагу на те, що у вітчизняного законодавця є позитивний досвід щодо проведення такого удосконалення соціального законодавства. Так, аналізуючи зміст Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV [45], звернемо увагу на те, що його становлять розділи, присвячені правовому регулюванню діяльності Фонду соціального страхування України,

загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та загальнообов'язковому державному соціальному страхуванню від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Тому зробимо висновок, що цей позитивний досвід вітчизняного законодавця міг би бути реалізований і у контексті інших нормативно-правових актів соціального законодавства. Реалізація цього напрямку могла би бути здійснена таким чином:

– законодавець мав би систематизувати більшість актів вітчизняного законодавства, зокрема: Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII [47]; Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 05.11.1991 № 1788- XII [49]; Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII [40]; Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV [45]; Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 № 1768-III [41]; Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16.11.2000 № 2109-III [43]; Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 № 1058-IV [44]; Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» від 18.05.2004 № 1727-IV [43] та інші нормативно-правові акти;

– після процесу систематизації прийняти ряд нових нормативно-правових актів соціального законодавства. Наприклад, Закони України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» від 18.05.2004 № 1727-IV [43], «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» від 16.11.2000 № 2109-III [42], «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 № 875-XII [47] та

інші нормативно-правові акти могли би бути об'єднані в єдиний нормативно-правовий акт, присвячений соціальному забезпеченню осіб із інвалідністю.

На нашу думку, подібне об'єднання нормативно-правових актів, які урегульовують близькі сфери соціального забезпечення, могло б суттєво оптимізувати правове регулювання діяльності держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України, зменшити загальну кількість актів соціального законодавства, що б полегшило регулювання цієї сфери, а також попередити виникнення численних колізій внаслідок внесення змін до кожного із них, а також наблизити вітчизняне соціальне законодавство до соціального законодавства європейських держав, яке за загальним правилом передбачає не більше, ніж декілька актів.

Сутність наступної виділеної нами проблеми правового регулювання діяльності держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України полягає у тому, що правове регулювання діяльності держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України здійснюється законодавством, яке не включає ряд важливих європейських стандартів. У цьому контексті вітчизняними дослідниками найчастіше вказуються два нормативно-правових акти європейського соціального законодавства. Першим серед них є Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) від 06.11.1990 року [11], який, як нами відзначалось, мав би стати основою для вітчизняного соціального законодавства, у тому числі й Соціального кодексу України у разі його прийняття. Іншим нормативно-правовим актом є Європейська соціальна хартія (переглянута) [10]. Відзначимо, що у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, затвердженій указом Президента України від 11.06.1998 № 615/98 [46], було встановлено, що «важливе значення матиме ратифікація і дальша імплементація Україною Європейської соціальної хартії). Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії

(переглянутої) від 14.09.2006 № 137-V [50] цей нормативно-правовий акт було частково ратифіковано, проте донині окремі його положення не є складником вітчизняного законодавства.

Важливість ратифікації цих нормативно-правових актів зумовлена, по-перше, євроінтеграційним курсом нашої держави, а по-друге, взятими Україною на себе зобов'язаннями щодо адаптації вітчизняного соціального законодавства до європейських стандартів. Без цього вирішення проблем правового регулювання діяльності держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України, на нашу думку, об'єктивно є неможливим, адже без адаптованого до європейських стандартів законодавства Україна не зможе належним чином реалізовувати свою правосуб'єктність у праві соціального забезпечення.

Отже, вирішення проблеми, яка полягає у тому, що правове регулювання діяльності держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України здійснюється законодавством, яке не включає ряд важливих європейських стандартів, варто здійснити такими способами:

- ратифікувати Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий) від 06.11.1990 року [11] та привести у відповідність до його змісту положення усіх інших нормативно-правових актів соціального законодавства;

- ратифікувати усі положення Європейської соціальної хартії (переглянутої) [10].

Остання серед виділених нами проблем правового регулювання діяльності держави як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції України полягає у тому, що правове регулювання діяльності України як суб'єкта права соціального забезпечення в умовах євроінтеграції здійснюється на засадах, відмінних від правового регулювання діяльності європейських держав як суб'єктів права соціального забезпечення.

Сутність цієї проблеми також пов'язується із необхідністю прийняття Соціального кодексу України. Вітчизняні науковці найчастіше посилаються на досвід тих країн, у яких функціонує єдиний кодифікований нормативно-правовий акт у цій сфері. Наприклад, І.М. Новосельська здійснила послиання на досвід Німеччини, у якій функціонує такий нормативно-правовий акт – Sozialgesetzbuch (SGB), зазначивши при цьому, що він не є єдиним нормативно-правовим актом соціального законодавства в цій країні, проте є ключовим нормативно-правовим актом у цій сфері [31, с. 44]. А отже, на основі такого досвіду Україна могла б прийняти єдиний нормативно-правовий акт із урахуванням положень Європейського кодексу соціального забезпечення (переглянутий) від 06.11.1990 року [11], а іншу систему актів соціального законодавства оптимізувати, у тому числі й із застосуванням методів, які були нами запропоновані раніше.

3.2. Шляхи підвищення ефективності правового регулювання в Україні

Ми вже визначили та дослідили фактори, що впливають на ефективність правового регулювання. В подальшому, на нашу думку, доцільним буде висвітлення тих конкретних політичних, економічних і соціальних процесів, що породжують зміни в законодавстві і сприяють підвищенню чи зниженню ефективності права.

Проблеми підвищення ефективності правового регулювання давно хвилюють суспільство, внаслідок чого обґрунтовується чимало пропозицій щодо його вдосконалення. Так, соціологія Заходу, виявляючи неабиякий песимізм, виходить із визнання того, що неможливо хоч якось підвищити ефективність правових заборон, а тому наголошує на існуванні злочинності

як нормального явища і вважає, що зменшити її рівень так само нереально, як і зменшити кількість опадів у році. Суспільство не в змозі перевиховати людей, які порушили закон, а тому вони приречені на загибель. Справа дійшла до того, що демографія почала розглядати “ліквідацію небажаних” як одну із суттєвих змінних, які впливають на демографічні процеси, зокрема на кількість населення в країні, і оцінювати цей фактор як постійно діючий.

“Масове винищення небажаних існувало у всі часи”, - пише, наприклад, визначний французький демограф А. Сові, відносячи до цієї групи населення, окрім душевнохворих, калік, злидарів, декласованих елементів, насамперед, арештантів, тобто людей, які порушили закон. На його погляд, такі явища є неминучими, адже “деякі люди з різних причин не можуть пристосуватися до суспільного, зокрема трудового життя, і перетворюються на так званих люмпенів, зубожілих, котрих ми назвали б в теперішній час людьми, котрі перебувають на краю, на грані... Їх падіння починається з неможливості розрахуватися з величезними для них податками, з краху в грошових операціях, з не дуже серйозного порушення і т.д. Нові умови існування, в яких опинилися ці люди, производили або до їх арешту і затриманню... або просто до фізичної деградації”. Кращі розуми, підмічає автор, повставали проти такого стану речей, проте “проблема полягала не тільки в тому, що бракувало доброї волі, але також і у відсутності тих чималих ресурсів, якими треба було для цього володіти”. Іншими словами, соціальні умови є такими, що люди не мають достатніх ресурсів, щоб підвищити ефективність своїх юридичних заборон [71, с. 144-145].

Не дивлячись на свою розповсюдженість, песимізм такого типу не є глобальним явищем. Теорія постійно шукає конкретні шляхи підвищення ефективності права, намагаючись чітко визначити умови, від яких залежать останні. В цьому плані вітчизняна наука досягла значних успіхів. Так, теоретичні напрацювання таких вчених, як С.В. Бобровник, О.Л. Богінич,

Н.М. Оніщенко, О.Ф. Скакун, П.М. Рабінович, В.Ф. Сіренко, Є.Б. Кубко, А.П. Заєць, В.В. Копейчиков, Ю.І. Ющик, В.М. Селіванов, Ю.І. Римаренко, Ю.С. Шемшученко та ін. надали можливість обґрунтувати висновок про те, безумовними передумовами дієвості правових заборон є:

- 1) відповідність юридичних вимог соціально-економічним і політичним реаліям суспільства;
- 2) своєчасність, правильність і повнота відображення в законі рис суспільно небезпечного діяння, оголошеного правопорушенням;
- 3) відповідність змісту закону нормам моралі та рівню правосвідомості;
- 4) врахування тієї обставини, що процес регулювання поведінки людей юридичними засобами пов'язаний з соціальними (передусім економічними) факторами, що здійснюють вплив на людські вчинки;
- 5) стабільність законодавства та одноманітність його застосування;
- 6) поєднання застосування правових санкцій із заходами громадського впливу;
- 7) усвідомлення людьми невідворотності покарання;
- 8) інформованість населення про зміст правових норм, зокрема про покарання;
- 9) стабільність правової політики та ін. [5].

Підсумовуючи зазначені передумови дієвості права, на нашу думку, можна стверджувати, що з позицій сучасної юридичної науки правові норми продуктивні тоді, коли вони відповідають об'єктивним умовам і закономірностям розвитку суспільства, в якому вони функціонують, коли їх зміст відповідає суспільній свідомості населення, в першу чергу принципам моралі і рівню правосвідомості, і коли норми певної галузі права діють узгоджено з нормами права інших галузей.

Втім, ознайомлення з емпіричними дослідженнями, що проводились соціологами, дозволяє встановити різноманітні зв'язки порушень норм права

з іншими видами людської поведінки і на цій підставі сформулювати ряд умов підвищення ефективності правових приписів.

Питання, винесене в заголовок параграфу, досить складне та багатоаспектне. Через це зупинимося на одному з аспектів проблеми підвищення ефективності правового регулювання, а саме на ефективності законодавства, що значною мірою визначає ефективність правового регулювання в цілому.

В сучасній Україні, що переживає складний і суперечливий процес формування правових підвалин державного і громадського життя, проблема ефективності законодавства постає особливо гостро. В роки перебудови, котра започаткувала інтенсивне оновлення законодавства, досить часто можна було почути нарікання на те, що прийнято чимало гарних законів, здатних витримати будь-яку міжнародну експертизу, але, на превеликий жаль, вони не діють. При цьому причину бездії “гарних законів” вбачали в їх незабезпеченості належними механізмами реалізації, а саме – в низькій ефективності правозастосовчої діяльності, відсутності необхідних конституційних форм вирішення конфліктів, окрім цього, в недосконалої правової форми нормативного матеріалу – відсутності балансу між правами та обов'язками, наявності розбіжностей між новими нормами і системою чинного законодавства, незабезпеченістю норм належними санкціями. Така оцінка була справедливою в руслі доперебудовного інструменталістського підходу до права як специфічного інструменту в руках влади, який можна змусити працювати через створення ефективних механізмів його реалізації [75, с. 92].

Проте внаслідок загострення соціальних протиріч і конфліктів стало зрозумілим, що якість законодавства визначається, насамперед, його соціальним змістом, його відповідністю суспільним потребам та інтересам. Закони, які узгоджують різні соціальні інтереси на основі загальної волі,

мають високу потенцію до самореалізації, що найчастіше заповнює юридико-нормативні недоробки і недоліки правозастосовчої діяльності.

На нашу думку, в сучасних умовах є всі підстави стверджувати, що найслабшою ланкою в системі правових факторів ефективності чинного українського законодавства є наступне:

1. Низька соціально-правова якість законів. Під якістю прийнято розуміти сукупність властивостей, ознак, особливостей, які відрізняють предмет або явище від інших і які надають йому визначеності. Якість законів відображається у властивостях, ознаках, які характеризують такі закони як особливий різновид нормативно-правових актів. Якісність (ступінь або рівень якості) законів залежить від ступеню відповідності таким ознакам [58, с. 12].

Вважаємо, що ознаки належної якості можуть бути сформульовані у вигляді таких вимог: конституційність і законність як предметна і змістовна відповідність конкретного закону іншим джерелам законодавства; відповідність закону тій ролі в суспільному житті, яку він як джерело права має виконувати; наявність в законі юридичних засобів, що забезпечували б досягнення цілей його прийняття; наявність такої форми викладу закону, яка забезпечувала б його точність і узгодженість, зручність у використанні закону як юридичного документа.

2. Неадекватність законів соціально-політичним реаліям. Перехід від однієї соціально-політичної системи до іншої, який відбувся в нашій країні, супроводжується порушенням сталих відносин, виникненням тимчасових перехідних форм, їх динамічною зміною, а в такий період об'єктивно виникає потреба у адекватних динамічних формах і процедурах правового регулювання, які повинні, до того ж, орієнтуватись на демократичні засади життя та забезпечувати реалізацію принципу законності в політико-правовій сфері [90, с. 17].

Саме дієве правове забезпечення проведення радикальних економічних трансформацій в Україні є одним із вирішальних чинників подолання важкої системної кризи в країні. Загальна логіка розвитку системи законодавства у цьому плані полягає в наступному: в оперативному реагуванні на всі зміни сфер та предметів правового регулювання; у створенні доцільних концептуальних моделей розвитку національного законодавства з паралельною оцінкою результатів їх впровадження; у постійному соціально-правовому моніторингу (відслідковуванні) застосування чинних правових актів та юридичних процедур [66, с. 6].

3. Нездатність законодавства забезпечити узгодження соціальних інтересів. Дотримання “паритету інтересів” необхідно для зниження конфліктності в суспільстві за рахунок, як влучно відзначила В.В. Лапаєва, узгодження соціальних інтересів, які сприяють нормальному, вільному розвитку суспільних відносин [21, с. 31]. Для цього повинні бути враховані всі точки зору на ситуацію (права та інтереси всіх зацікавлених суб'єктів [12, с. 10]) і має бути виключено необґрунтовану перевагу інтересів одних осіб за рахунок порушення прав та інтересів інших осіб. При цьому слід визначити саме інтереси осіб, відокремивши їх від позицій сторін [82, с. 31].

Досліджуючи проблему інтересів, на наш погляд, слід звернути увагу на такі моменти. По-перше, інтереси відрізняються великою різноманітністю (суспільні інтереси, групові, індивідуальні, матеріальні, духовні тощо). По-друге, інтереси є досить-таки рухливими, змінюються в залежності від ситуації. По-третє, інтереси, як правило, є суперечливими, відрізняючись за ступенем вагомості і актуальності для суб'єкта. Суттєвим є і те, що інтереси є взаємопроникаючими, вони складають різні комбінації.

В недавньому минулому прийнято було говорити про пріоритет інтересів суспільства і держави перед інтересами особистості і громадянина. Деякі державні і громадські діячі в нашій країні досі визнають цю формулу правильною. Поміж тим, її послідовне втілення в життя веде до ігнорування

інтересів особистості, до поправлення ними і, як прямий наслідок, до авторитаризму і тоталітаризму.

Інша позиція – проголошення пріоритету інтересів особистості і громадянина перед інтересами суспільства і держави є також неправильною. В цьому випадку значна перевага індивідуальних свобод негативно вплине на умови свого існування – державно-організоване суспільство. Уявляється, що мова може йти тільки про встановлення гармонійного поєднання інтересів і прав особистості і громадянина та інтересів суспільства та держави.

Зазначені тенденції загострюють проблему усунення юридико-технічних дефектів законів. Запобігти вказаним недолікам можливо шляхом закріплення у законодавстві вимог і правил юридичної техніки.

На наш погляд, підвищенню ефективності законодавства сприятиме прийняття в Україні закону “Про нормативно-правові акти”, про що не раз зазначалося в правовій літературі . В ньому повинні бути відображені цілі, основні завдання, межі дії законів певних видів та їхня ієрархія. Крім того, такий закон має містити положення про нормативні характеристики актів і способи забезпечення їх правильного співвідношення між собою. Приклади подібних законодавчих актів ми маємо в Італії, де в 1942 р. королівським декретом були утверджені “Загальні положення про Закон”, в яких встановлений перелік джерел права (закони, регламенти, корпоративні норми, звичаї), а також визначені межі регулювання кожним актом. В Болгарії існує Закон “Про нормативні акти” від 29 березня 1973 р., що складається з наступних розділів: загальні положення, планування законопроектів, підготовка законопроектів, посвідчення та опублікування нормативних актів.

Іншим шляхом підвищення ефективності законодавства є розробка і створення комплексних прогностичних і планових актів стосовно загального розвитку законодавства України. В даному випадку прогнозування має

здійснюватися на підставі вивчення динаміки і закономірностей розвитку соціальних систем, суспільства і держави. Адже ефективність правових приписів суттєво залежить від загального фону, тобто сукупності економічних, організаційних, психологічних і, зрозуміло, правоутворюючих компонентів соціальної дійсності [1, с. 9-10]. Цим значною мірою можна пояснити неефективність спроб вирішити чимало соціальних і правових проблем за допомогою зміни лише самої конструкції правового регулювання. Наприклад, шляхом прийняття відокремлених норм або вдосконалення механізму впливу, методів правового регулювання і т.д., не спираючись при цьому на вже виявлені закономірності розвитку соціальних процесів. Поєднання планування законодавства і його техніко-юридична відшліфованість сприяють формуванню стрункої правової системи.

Аналізуючи питання підвищення ефективності правового регулювання, доводиться визнавати, що розвиток економіки України на сучасному етапі безпосередньо впливає на вдосконалення системи законодавства [7, с. 312].

С.В. Бобровник, О.Л. Богінич схематично це відтворюють наступним чином: зміни в економічному розвитку викликають потребу змін в змісті існуючих нормативних актів, а також виділення в них нових розділів, глав та пунктів; економічні реформи передбачають створення нових нормативних актів, брак яких негативно впливає на функціонування економічної системи; ускладнення економічних відносин вимагає створення єдиної системи правового регулювання, яка б складалася з комплексу взаємопов'язаних та взаємоузгоджених законів, що встановлюють загальні правила діяльності в економічній сфері; підвищення регулятивної ролі закону в системі нормативних актів, що регулюють економічні відносини, сприятиме зміцненню законності та підвищенню ступеня єдності системи законодавства; управління економічними процесами вимагає вдосконалення підзаконних актів, їх узгодженості та відповідності закону; важливим

напрямок розвитку системи законодавства, котрий пов'язаний з регулюванням економіки, є збільшення кількості комплексних нормативних актів, що вміщують норми ряду галузей права, комплексно регламентують різні відносини у певній галузі народного господарства чи сфері управління [5, с. 8-9].

“... Якщо зміцнені завдяки охороні права економічні сили вимагають свободи, - пише Б.Н. Чичерін, - а юридичний закон приписує їм певні обмеження, то це звичайно закінчиться тим, що юридичний закон нівелюється і замінюється новим, краще пристосованим до нових потреб” [85, с. 203].

Вважаємо, що правова система розвивається не лише шляхом вдосконалення нормативної основи, але й шляхом взаємодії з іншими регулятивними системами (економічною, соціальною, моральною, політичною та ін.) [70, с. 157-158]. На правомірну діяльність громадян впливає комплекс вказаних регуляторів і переважно неправові форми. Тому тільки цілісний підхід до нормативної системи, вияв в ній місця і взаємодії її правової підсистеми з іншими директивною, моральною, корпоративною та ін.) дозволять розкрити тенденції розвитку права, виявити зміну меж правового регулювання, визначити можливість і доцільність розширення або звуження його впливу в певній сфері суспільного життя.

Таким чином, результативність, дієвість правового регулювання, шляхи підвищення його ефективності залежать від того, наскільки чітко визначено місце правової форми в загальній системі соціальних регуляторів, як налагоджена їх взаємодія, що потребує вияву тих сфер соціального простору, які на даний час і в перспективі не потребують регулювання, зон, де правові норми стримують розвиток явищ і процесів, гальмують соціальний прогрес, а тому доцільним є застосування інших регуляторів [24, с. 17].

Кажучи загалом, ефективна дія закону визначається як процес його ефективної реалізації, що виявляється у якісному врегулюванні ним юридичних фактів, явищ, пов'язаних із сферою життєдіяльності суспільства і держави. Йдеться, зрозуміло, не лише про прийняття виключно нових законів, оскільки їх кількість ще не свідчить про достатню врегульованість законодавством суспільних відносин. Необхідною є нова, вища якість їх реалізації, дієві механізми забезпечення і охорони.

Ситуація загострюється ще й тим, що у законодавця (у владних структур в цілому) відсутня чітка концепція і продумана програма реформ, що проводяться. Наслідком цього найчастіше є хаотичний, некомплексний характер перетворень, коли так звані прогресивні закони, що вирвалися вперед, “висять у повітрі” без належного опору, входять у суперечність із чинним законодавством. Незважаючи на це, і за наявності у владних структур стрункої програми дій важко було б очікувати узгодженого, рівномірно поступального запровадження ринкових реформ. Вся справа в тому, що реформування такого рівня і масштабу вимагає високого ступеню злагоди суспільства, консенсусу між основними соціально-політичними силами з приводу цілей і засобів реформування суспільних відносин [3, с. 10]. А такої злагоди, як відомо, на сьогодні немає.

На нашу думку, в цих умовах різко зростає значення наукового, і насамперед юридико-соціологічного забезпечення законодавства. Наука (юриспруденція, соціологія, соціологія права) як специфічний соціальний інститут, покликаний і здатний формулювати і відстоювати інтереси суспільства в цілому, повинна зайняти активнішу позицію. Слід активніше проводити ініціативні дослідження ефективності чинного законодавства, доводячи результати цих досліджень до відома не лише законодавця, але й зацікавлених осіб, роблячи їх предметом публічного обговорення.

Завдання таких досліджень полягає в тому, щоб у кожному конкретному випадку відшукати причини відсутності узгодженості

соціальних інтересів, що блокує дію даного закону, і спробувати виявити форми і механізми досягнення консенсусу різних соціальних позицій, знайти прийнятні правові компенсації для тих інтересів, які могли б виявитися порушеними внаслідок прийняття того чи іншого законодавчого рішення. При цьому слід мати на увазі своєрідність сучасного перехідного періоду, коли ще не сформувалась система діючого права і не склався міцний правопорядок, а старе і нове співіснують і конфліктують одне з одним як у суспільстві, так і в законодавстві.

Окрім вказаного, важливим є обґрунтування оцінки ефективності дії законів шляхом їх ретельного обліку і стану фактичної реалізації. На рівні області і району уявляється доцільним створення банку даних стосовно стану законодавства і законності, під яким розуміється точне і неухильне виконання законів усіма державними і громадськими організаціями, об'єднаннями громадян і окремими громадянами. Для цього потрібно розробити і ввести в дію науково обґрунтований класифікатор законодавства, використати сучасні комп'ютерні технології для його обробки, організувати постійне узагальнення даних правоохоронних органів про стан законності, визначити режим користування цим банком даних.

Облік може бути як картковим, так і автоматизованим, хоча останній є досконалішим і зручнішим в користуванні. Все буде залежати від можливостей відповідних структур. Проте необхідно усвідомити, що тільки за наявності автоматизованої системи обліку можна буде об'єктивно оцінювати ефективність дії законів.

Невід'ємною складовою проблеми підвищення ефективності правового регулювання є дієвість, результативність механізму правореалізації. Відмова від ідеологічно упередженого ставлення до механізму правового регулювання, яке базувалось на необхідності втілення в життя інтересів адміністративно-командної системи, дає можливість зрозуміти його сутність, призначення, соціальну роль в суспільстві, а зрештою сприятиме

підвищенню ефективності механізму правового регулювання в цілому. Його побудова в свій час спиралась на певні ідеологічні установки, які давала адміністративна система. Відмова від них веде сьогодні до нового розуміння, погляду на процеси управління не стільки в плані правового регулювання, скільки реалізації права. І це знайшло відображення в перших законодавчих актах, прийнятих вищими органами державної влади України. Намагання відійти від регулювання як жорсткого нормування відносин, по-новому усвідомлені принципи організації економіки, орієнтація на ринкові відносини, неминуче привели законодавців до встановлення певних рамок свободи суб'єктів правових відносин, які часто-густо є надто широкими. Ступінь, міра свободи залежить від перехідного періоду; суспільно-політичного, економічного, правового контекста тощо. Але і в цьому контексті відчувається потяг до свободи, саморегулювання, самовиразу суб'єктів суспільних відносин.

Аналіз законодавчих актів останнього часу, їх орієнтація на встановлення і розширення певних рамок свободи суб'єктів суспільних відносин дає підставу для констатації факту, що нормативна система, як частина механізму правового регулювання починає будуватися на якісно нових соціальних засадах. Тому механізм правового регулювання в своїй законодавчій частині орієнтується на правореалізацію. Це відображається у врахуванні плюралізму правової дійсності, врахуванні різноманітних інтересів суб'єктів, способах, принципах регулювання правових відносин, спеціальних механізмах захисту права, в закріпленні норм юридичної (а не тільки політичної) відповідальності владно-управлінських органів, послідовному звуженню повноважень суб'єктів влади.

Закон починає орієнтуватися на нове розуміння нормативності, яка базується на вільному виборі суб'єктами своєї поведінки, діяльності в певних визначених межах. Це саме та нормативність, яка не може виключити випадок, тому що інколи він за умов свободи виступає першоджерелом

розвитку відносин, але така нормативність повинна виключати сваволу, в тому числі і “законодавство сваволі”.

Отож, з нашої точки зору, тепер стає зрозумілим, що проблема ефективної правореалізації не може бути зведена до окремих питань. Загалом механізм правового регулювання в оновленому вигляді має бути певним чином організованим механізмом забезпечення реалізації права. Новий погляд суспільства, законодавця на право, як на ступінь свободи, саморегулювання, самостійності і орієнтація на їх здійснення, як ми можемо спостерігати, викликало послідовну реакцію в механізмі правового регулювання, яка призводить до зміни його функцій, методів, способів, а це, в свою чергу, забезпечує загальне підвищення ефективності правового регулювання в суспільстві.

Ми вважаємо за доцільне визначити принципи, що охоплюють істотні моменти процесу підвищення ефективності правового регулювання. До них належать: *принцип послідовності*, який вимагає, щоб реалізація закону завжди була безперервною, тобто торкалася всіх стадій його дії (інформування про його зміст, засвоєння змісту виконавцями, безпосередня реалізація вимог закону, контроль за цією діяльністю, оцінка ефективності виконання закону, планування заходів щодо вдосконалення вказаної роботи); здійснення *принципу комплексності* є можливим лише за умови його забезпечення матеріальними, юридичними, організаційними та іншими заходами. Ігнорування будь-якого заходу перешкоджатиме використанню певною мірою потенціалу закону; *принцип системності* передбачає, що для забезпечення ефективності конкретного необхідно враховувати й вимоги інших законів та нормативних актів, що регулюють однорідні суспільні відносини. У зв'язку з цим слід погоджувати заходи по їх виконанню. Ізольована реалізація лише одного закону, без врахування особливостей всього правового поля, може зашкодити ефективності правового регулювання в цілому; *принцип загальності* означає, що в реалізації закону

мають брати участь всі суб'єкти, передбачені його нормами, а саме: державні органи, підприємства і установи, об'єднання громадян, окремі особи, засоби масової інформації тощо.

Підсумовуючи наведені положення, варто зазначити основні передумови, що визначають шляхи підвищення ефективності правового регулювання в Україні:

- домінування у громадській думці шанобливого ставлення до права, його високий престиж серед посадових осіб і населення;
- відповідність правової норми стану правосвідомості і моралі, рівню загальної культури громадян;
- наявність у суспільстві режиму законності, неухильне втілення принципів юридичної відповідальності (зокрема принципу її невідворотності);
- відповідність норми об'єктивним закономірностям існування й розвитку суспільства;
- відповідність норми конкретно-історичним умовам її функціонування, матеріальним, духовним, часовим можливостям її здійснення, оперативне реагування правотворчості на зміну цих умов і можливостей;
- відповідність юридичної норми реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини між якими вона має регулювати, відображення і врахування у ній цих потреб, інтересів;
- новий погляд суспільства, законодавця на право, як на ступінь свободи, саморегулювання, самостійності і орієнтація на їх здійснення;
- визначення місця правової форми в загальній системі соціальних регуляторів для виявлення таких сфер соціального простору, які на даний час і в перспективі не потребують правового регулювання, сфер, де правові

норми стримують розвиток соціального прогресу, а тому доцільно застосовувати інші регулятори;

- постійне вдосконалення законодавства, яке є наслідком відповідності юридичних форм реально існуючим суспільним відносинам і здійснюється завдяки своєчасному прийняттю важливих правових актів, упорядкуванню системи законодавства;

- поліпшення процесу застосування права, що складається не лише з процедури процесуальних, організаційних, технічних, психологічних та інших зв'язків і відносин, але й значно залежить від загальних умов правової культури, стану та розвитку правосвідомості, рівня саме юридичного світогляду.

Висновки за розділом 3

Таким чином, можемо зробити висновок, що в основі кожної проблеми правового регулювання суспільних відносин в умовах євроінтеграції України перебуває недосконалість чинного законодавства: воно є застарілим, перенасиченим нормативно-правовими актами, неадаптованим до європейських стандартів, суттєво відрізняється від соціального законодавства європейських держав. Нами встановлено, що найбільш оптимальним шляхом для вирішення наявних проблем є систематизація соціального законодавства України. Також запропоновано ратифікувати ряд європейських соціальних стандартів і тим самим завершити процес адаптації вітчизняного соціального законодавства до соціального законодавства Європейського Союзу.

Підсумовуючи наведені положення, варто зазначити основні передумови, що визначають шляхи підвищення ефективності правового регулювання в Україні:

- домінування у громадській думці шанобливого ставлення до права, його високий престиж серед посадових осіб і населення;
- відповідність правової норми стану правосвідомості і моралі, рівню загальної культури громадян;
- наявність у суспільстві режиму законності, неухильне втілення принципів юридичної відповідальності (зокрема принципу її невідворотності);
- відповідність норми об'єктивним закономірностям існування й розвитку суспільства;
- відповідність норми конкретно-історичним умовам її функціонування, матеріальним, духовним, часовим можливостям її здійснення, оперативне реагування правотворчості на зміну цих умов і можливостей;
- відповідність юридичної норми реальним потребам та інтересам тих суб'єктів, відносини між якими вона має регулювати, відображення і врахування у ній цих потреб, інтересів;
- новий погляд суспільства, законодавця на право, як на ступінь свободи, саморегулювання, самостійності і орієнтація на їх здійснення;
- визначення місця правової форми в загальній системі соціальних регуляторів для виявлення таких сфер соціального простору, які на даний час і в перспективі не потребують правового регулювання, сфер, де правові норми стримують розвиток соціального прогресу, а тому доцільно застосовувати інші регулятори;
- постійне вдосконалення законодавства, яке є наслідком відповідності юридичних форм реально існуючим суспільним відносинам і

здійснюється завдяки своєчасному прийняттю важливих правових актів, упорядкуванню системи законодавства;

- поліпшення процесу застосування права, що складається не лише з процедури процесуальних, організаційних, технічних, психологічних та інших зв'язків і відносин, але й значно залежить від загальних умов правової культури, стану та розвитку правосвідомості, рівня саме юридичного світогляду.

ВИСНОВКИ

Роль та значення правового регулювання суспільних відносин в умовах інтеграції України до Європейського Союзу набуває важливого значення, оскільки висока правова урегульованість суспільних відносин є головною ознакою держави, яка характеризується як правова. Саме тому у центрі уваги постають питання підвищення ролі права.

Необхідно зазначити, що в юридичній літературі сам процес правового регулювання розуміється, як правило, дещо спрощено (лише як цілеспрямований вплив держави на систему суспільних відносин), а поняття "право" і "правове регулювання" тривалий час визначалися як механізм контролю за відхиленням поведінки в сфері права та вирішенням конфліктів, пов'язаних з ним. Це було зумовлено заідеологізованими загальнотеоретичними підходами до визначення права, які відображали волю панівного класу, і тлумачили право як сукупність правових норм, що забезпечуються державним примусом. Найпоширенішим було визначення сутності права як возведеної в ранг закону волі панівного класу.

На нашу думку, прогрес українського суспільства пов'язаний з реальним оновленням вітчизняної правової системи, з підвищенням ролі права в житті людей. В свою чергу регрес суспільства тягне за собою подальший розпад правової системи, грубі порушення прав громадян і процвітання беззаконня та сваволі. Сподівання на те, що в таких умовах жорстка диктатура держави забезпечить стабільність і порядок, є марними: насильство породжує насильство і громадянську війну; воно не відновить ні економіку, ні культуру, не забезпечить моральність суспільства, не сприятиме підвищенню добробуту народу, а лише створить новий бар'єр між Україною та світовим співтовариством, відкине країну від поступу світової цивілізації на узбіччя історії. Саме за цих причин важливим є корегування

поглядів не лише на розуміння права, а і на його роль у розвитку суспільства, адже право, безперечно, є одним із найважливіших механізмів упорядкування суспільства, що нерозривно пов'язаний з духовною та соціальною сутністю людини. Зміна поглядів на роль права є неминучою в наш час із його складними економічними, національними, екологічними проблемами.

Тому під час реформування сучасного соціально-економічного, політичного і правового простору української держави значна увага має бути зосереджена на питаннях регулюючого впливу права на суспільні відносини та його ефективності. Адже ефективність правового регулювання є одним із показників життєздатності суспільства, мірилом його можливостей впливати за допомогою юридичних норм на розвиток суспільних відносин.

Вважаємо, що ефективність правового регулювання можна визначити як результативну характеристику його дії, яка свідчить про здатність права вирішувати відповідні соціально-правові проблеми. Загальну ефективність правового регулювання забезпечують такі фактори, як ефективність закону, ефективність виконавчо-розпорядчої діяльності, що здійснює конкретизацію норм закону на підзаконному рівні, а також ефективність діяльності щодо застосування положень закону спеціальними суб'єктами. Перші дві позиції торкаються ефективності процесу правотворчості, а остання – розглядає ефективність правозастосування як особливої форми правореалізації.

Розвиток суспільних відносин є причиною і, водночас, наслідком, результатом ефективності правового регулювання. Ефективність правового регулювання і законодавства зокрема визначається складним комплексом факторів, що характеризують соціально-економічну, політичну, правову, моральну і тому подібну ситуацію в країні. До основних правових складових ефективності законодавства належать правова якість самого законодавства, ефективність правозастосовчої діяльності, рівень правосвідомості суб'єкта правозастосування і населення в цілому.

Таким чином, ефективність правового регулювання не може бути визначена як “чистий” показник, результат без врахування соціальних процесів і дій соціальних суб’єктів, завдяки яким і досягаються соціально та юридично значущі результати. Суспільство як неоднорідний феномен передбачає існування різних показників ефективності, залежно від сфери їх дії та особливостей правового регулювання у цих сферах. Загальним мірилом ефективності є ступінь відповідності реальних відносин тій типовій вимозі, яка міститься у конкретній нормі чи законодавчому акті.

За результатами проведеного комплексного дослідження проблеми правового регулювання суспільних відносин та шляхів підвищення його ефективності правомірно зробити наступні висновки.

1. Правове регулювання — це цілеспрямований вплив на поведінку людей та суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів. Правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм впливу права на поведінку і діяльність його адресатів. Внаслідок правової регламентації формується юридична основа, визначаються зафіксовані в правових веліннях орієнтири для організації діяльності учасників регулятивних відносин та досягнення фактичних цілей права.

2. На підставі аналізу категорії правового регулювання суспільних відносин можна зазначити, що правове регулювання характеризується певними ознаками, а саме:

- представляє собою конкретний упорядкований вплив на поведінку людей з метою досягнення певного соціального порядку;

- ґрунтується на системі юридичних норм, в яких закріплюється модель бажаного громадського порядку, тобто за допомогою правового регулювання відносини між суб’єктами здобувають певну правову форму, що має спочатку державновладний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої і належної поведінки;

- має цілеспрямований характер - спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права;

- має певний інструментарій, тобто сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких регулюється діяльність учасників суспільних відносин;

- надає відносинам між суб'єктами певної правової форми, яка має державно-владний характер та вказує на міру можливої і необхідної поведінки;

- характеризується цілеспрямованістю та результативністю;

- впорядковує суспільні відносини за допомогою правових засобів;

- гарантує виконання правових норм.

3. Функції правового регулювання – це найважливіші якісні характеристики, в яких відображається та конкретизується його соціальна сутність і призначення, розкриваються його цілі та завдання по перетворенню закріплених в законодавстві прав і свобод з потенційних можливостей в дійсність. Критерієм розмежування функцій єдиного процесу правового регулювання слугує їх соціально-юридична спрямованість та специфіка змісту кожної функції. Всі функції правового регулювання тісно пов'язані між собою, завдяки чому забезпечується необхідний ступінь ефективності дії права на поведінку конкретних суб'єктів та створення умов щодо функціонування суспільства як узгодженої соціальної системи.

4. Сферу правового регулювання можна визначити як соціальний простір, урегульований правом, або такий, який може бути врегульований правом. Але така частина суспільних відносин є завжди обмеженою, що зумовлено матеріальними, ідеологічними обставинами, а також об'єктивними потребами суспільного розвитку.

5. Предмет правового регулювання визначають різноманітні суспільні відносини, які мають вольовий характер і які за даних умов потребують нормативно-організаційного впливу і об'єктивно можуть піддаватися юридичному регулюванню.

6. Метод правового регулювання – це сукупність юридичних прийомів, засобів, які складають спосіб цілеспрямованого впливу на поведінку учасників суспільних відносин. Інакше кажучи, метод правового регулювання утворюють прийоми юридичного впливу, які визначають можливість використання в процесі регулювання суспільних відносин певного комплексу юридичних засобів.

7. Способи правового регулювання характеризуються як шляхи юридичного впливу, закріплені правовими нормами, які забезпечують досягнення мети правового регулювання. Пропорції між дозволом, заборонаю та зобов'язанням є різними в залежності від конкретних ситуацій і, насамперед, стосовно предметів регулювання галузей права. Тому кожна галузь права як елемент єдиної системи права потребує специфічного співвідношення способів правового регулювання, тобто такого співвідношення, яке могло б з максимальною ефективністю впливати на її предмет.

8. Визначення ефективності правового регулювання пов'язується із:

- а) встановленням факторів, що забезпечують ефективність;
- б) з'ясуванням засобів і способів, за допомогою яких можна було б перевірити цю ефективність.

9. Ефективність – одна з основних оціночних категорій права. Це складне явище, що визначається співвідношенням людських, організаційних, часових, науково-технічних, матеріальних ресурсів тощо й отриманих результатів. Тому тільки оптимальне використання таких ресурсів може забезпечити високу ефективність правового регулювання. В цій сукупності політичних, соціально-економічних, організаційних, ідеологічних, ситуаційних, психологічних і мотиваційних факторів кожний з них має свою питому вагу. Безумовно, їх вплив на ефективність правового регулювання різний: одні з них мають стійкий, визначений характер; інші – діють ситуативно і дискретно, а тому не справляють вирішального впливу.

10. На сьогодні є всі підстави стверджувати про те, що чинниками, які негативно впливають на ефективність чинного українського законодавства, є: низька соціально-правова якість законів; неадекватність законів соціально-політичним реаліям; нездатність законодавства забезпечити узгодження суспільних інтересів.

11. Принципами, що охоплюють істотні моменти процесу підвищення ефективності правового регулювання є: принцип послідовності, принцип комплексності, принцип системності, принцип загальності.

Таким чином, вивчення проблем ефективності правового регулювання – це справа надзвичайно складна, відповідальна, вимагає знання минулого, сучасного і певного передбачення майбутніх шляхів розвитку законодавства.

Підсумовуючи викладене, маємо зазначити, що здійснене комплексне дослідження теоретичних та практичних аспектів ефективності правового регулювання надало можливість визначити природу, необхідність і актуальність цього явища, його якісні ознаки та межі, що є корисним, як для розроблення загальних основ теорії права, так і для всіх видів юридичної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В., Шемшученко Ю. Людина і реформування адміністративного права // Урядовий кур'єр. – 2000. – 23 березня. – С. 9-10.
2. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М.: Юридическая литература, 1989. – 288 с.
3. Андрусyak Т.Г. Права людини в системі ідеологічних цінностей // Студії політологічного центру “Генеза”. – К., 1996. - № 1. – С. 7-12.
4. Андрусyak Т.Г. Теорія держави і права. – Львів: Право для України, 1997. -200 с.
5. Бобровник С.В., Богінич О.Л. Система законодавства України: актуальні проблеми та перспективи розвитку. – К.: Наукова думка, 1994. – 123 с.
6. Братко А.Г. Запреты в советском праве. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1979. – 92 с.
7. Воронов І.О. Правова держава як предмет політологічного аналізу. – ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 375 с.
8. Гойман В.И. Действие права (методологический анализ) / Автореф. дис. ...д.ю.н. – М.: Академия МВД РФ, 1992. – 43 с.
9. Горшенев В.М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. – М.: Юридическая литература, 1982. – 256 с.
10. Європейська соціальна хартія (переглянута): Міжнародний документ від 03.05.1996. Відомості Верховної Ради України. 2007 р. № 51. стор. 2096.
11. Європейський кодекс соціального забезпечення (переглянутий): Міжнародний документ від 06.11.1990 № ETS N 139. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_651
12. Иванец Г.И. Взаимосвязь интересов с целями, мотивами и волей

- субъектов правового общения // Право и политика. – 2001. - № 7. – С. 10-15.
13. Кант И. Метафизика нравов: В 6 т. – М.: Наука, 1965. – Т. 4. – 271 с.
14. Киселева О.М. К вопросу о современных правовых поощрениях и их региональных особенностях // Правоведение. – 1999. - №1.- С. 42-51.
15. Козлов В.А. Проблемы предмета и методологии общей теории права.- Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. – 118 с.
16. Кудрявцев В.Н. Право и поведение. М.: Юрид. литература, 1978. - 191 с.
17. Кудрявцев В.Н., Глазырин В.В. и др. Эффективность правовых норм. – М.: Юридическая литература, 1980. – 188 с.
18. Кудряцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. – М.: Юридическая литература, 1982. – 210 с.
19. Кучма О.Л. Перспективи систематизації законодавства в сфері соціального страхування. Університетські наукові записки. 2016. № 3. С. 218–224.
20. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: Учебник для вузов. М.: Юристъ, 1998. – 429 с.
21. Лапаева В.В. Эффективность закона и методы ее изучения // Эффективность закона (методология и конкретные исследования). М.: Юридическая литература, 1997. – С. 30-52.
22. Лившиц Ф.З. Современная теория права. – М.: РАН Ин-т государства и права, 1997. – 394 с.
23. Лисенко О. Предмет порівняльного правознавства // Право України. – 2001. - № 3. – С. 52-55.
24. Лихолат І. Визначення сфери законодавчого регулювання. // Право України. – 1999. - № 11. – С. 17-20.
25. Мальцев Г.В. Социальная ценность и право. – М.: Мысль, 1977. – 255 с.

26. Мамутов В.К. Совершенствование правового регулирования хозяйственной деятельности (методология направления). – К.: Наукова думка, 1982.- 238 с.
27. Матузов Н.И. Права человека и общерегулятивные правоотношения // Правоведение.– 1996. – № 3. – С. 12-23 с.
28. Матузов Н.И. Правовая система и личность. – Саратов: Изд-во Сарат. ун., 1987. – 294 с.
29. Міжнародна поліцейська енциклопедія: У 10 т. / Відп. ред. Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко. – К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – Т. I. – 1232 с.
30. Нечаева А.М. Семейное право: Курс лекций. – М.: Юристъ, 1998. – 204 с.
31. Новосельська І., Руше М. Кодифікація законодавства України із соціального забезпечення. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 7. С. 43–45.
32. Общая теория государства и права: Академ. курс в 2 т. / Под ред. М.Н. Марченко. – Т. 2. – М.: Юридическая литература, 1998. – 497 с.
33. Оніщенко Н.М. До питання про соціальну ефективність законодавства. Правова система України: теорія і практика / Тези доповідей і наукових повідомлень науково-практичної конференції Інституту держави і права ім. В.М. Корецького АН України. – К., 1993. – с. 62-63.
34. Оніщенко Н.М. Правова система: проблеми теорії: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – 352 с.
35. Оніщенко Н.М., Бобровник С.В. Соціальна та юридична ефективність законодавства// Законодавство: проблеми ефективності.– К., 1995.-С.13-26.
36. Онопенко П.В. Функції сучасної держави, її сутність, різновиди та тенденції розвитку // Держава і право: Зб. наук. праць. - Вип. 7. - К.:

- Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000.С. 72-76.
37. Орзих М.Ф. Право и личность. – Киев; Одесса: Высшая школа, 1978. –143 с.
38. Петрухин И.Л. Уголовно-процессуальное принуждение и свобода личности // Сов. государство и право. - 1984. - № 14. – С. 83-87.
39. Правовая реформа: Повышение действенности законодательства/ Под ред. В.А. Круталевича, Н.В. Сторожева. –Минск.:Наука і техніка, 1992.-184 с.
40. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993 р. № 5. стаття 21.
41. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 01.06.2000 № 1768-ІІІ. Відомості Верховної Ради України. 2000 р. № 35. стаття 290.
42. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю: Закон України від 16.11.2000 № 2109-ІІІ. Відомості Верховної Ради України. 2001 р. № 1. Стаття 2.
43. Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю: Закон України від 18.05.2004 № 1727-ІV. Відомості Верховної Ради України. 2004 р. № 33-34. Стор. 1354. Стаття 404.
44. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-ІV. Відомості Верховної Ради України від 12.12.2003. 2003 р. № 49. стаття 376.
45. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-ХІV. Відомості Верховної Ради України. 1999. № 46-47. ст.403
46. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11.06.1998 № 615/98. Офіційний

вісник України. 1998 р. № 24. Стор. 3. Стаття 870.

47. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-ХІІ. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991 р. № 21. стаття 252.

48. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні: Закон України від 16.12.1993 № 3721-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994 р. № 4. Стаття 18.

49. Про пенсійне забезпечення: Закон України від 05.11.1991 № 1788-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1992 р. № 3. Стаття 10.

50. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14.09.2006 № 137-V. Відомості Верховної Ради України. 2006. № 43. Ст. 418.

51. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 № 3551-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993 р. № 45. Стаття 425.

52. Проблемы общей теории права и государства / Под ред. В.С. Нерсесянца. – М.: НОРМА-ИНФРА*М, 1999. – 832 с.

53. Протасов В.Н. Юридическая процедура. – М.: Юридическая литература, 1991. – 80 с.

54. Рабинович П.М. Время в правовом регулировании (философско-юридические аспекты) // Правоведение. - 1990. - №3. - С. 25-32.

55. Рабинович П.М. Проблемы теории законности развитого социализма. – Львов: Выща школа, 1979. – 203 с.

56. Рабинович П.М. Социалистическое право как ценность. – Львов: Выща школа, 1985. – 168 с.

57. Рабинович П.М. Законодавство сучасної України: характеристика, тенденції розвитку // Вісник Академії правових наук України. – 1996. - № 7. – С. 12-17.

58. Рабинович П.М. Основи загальної теорії права та держави. – К:

Наукова думка. - 1994. – 236 с.

59. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. - Видання 5-те, зі змінами. – К.: Атіка, 2001. – 174 с.

60. Рабінович П.М. Юридична техніка законотворення в Україні і загальні проблеми // Вісник Академії правових наук України.– 1998. - № 2 (13).– С. 21-34.

61. Радько Т.Н. Методологические вопросы познания функций права. – Волгоград: Высшая следств. школа, 1974. – 151 с.

62. Радько Т.Н. Функции права // Общая теория права: Курс лекций. / Под ред. В.К. Бабаева. - Нижний Новгород, 1993. – 320 с.

63. Решетов Ю.С. Правоотношения и их роль в реализации права. – Казань: Изд-во Казан. ун., 1993.- 163 с.

64. Рыбушкин Н. И. Реализация запрещающих норм советского общенародного права: Автореф. дис. ...к.ю.н. – Казань: Изд-во Казан. унта, 1986. – 20 с.

65. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України. – К.: Видавничий Дім “Ін - юре”, 2002. – 723 с.

66. Селіванов В.М. Правова політика України. // Право України. – 2001. - № 12. – С. 6-10.

67. Синюков В.Н. Функции права // Теория государства и права: Курс лекций. - М.: Юридическая литература, 1997.- 254 с.

68. Систематизація законодавства України: проблеми та перспективи вдосконалення: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – 220 с.

69. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с.

70. Скрипнюк О.В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії та практики: Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2000. – 467 с.

71. Сови И. Общая теория населения. - Т. 2. – М.: Прогресс, 1977. – 519 с.
72. Сорокин В.Д. Метод правового регулирования. Теоретические проблемы. М.: Юридическая литература, 1976. – 142 с.
73. Сорокин В.Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс // Правоведение. – № 4. – 2000. – С. 35-42.
74. Соціальний кодекс України: Проект Закону України №2311 від 15.02.2013.
URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2311&skl=8
75. Становлення правової держави в Україні: проблеми та шляхи вдосконалення правового регулювання: Колективна монографія. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2001. – 171 с.
76. Тарахонич Т.І. Механізм правового регулювання // Правова держава. – Вип. 13. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2002. – С. 103-109.
77. Теория государства и права / Под ред. А.И. Королева, Л.С. Явича. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1987. – 572 с.
78. Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – 672 с.
79. Теория государства и права: Учебник / Под ред. А.М. Васильева. - М.: Юридическая литература, 1983. – 416 с.
80. Теория права и государства / Под ред. В.В. Лазарева. – М.: Право и закон, 1996. – 424 с.
81. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права. – Казань: Изд-во Казан. ун., 1987.- 336 с.
82. Фишер Р., Юри У. Путь к согласию или переговоры без поражения. - М.: Наука, 1990.- 117 с.
83. Філософія права: Навч. посібн. / За заг. ред. О. Г. Данільяна – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 321 с.

84. Халфина Р.О. Право как средство социального управления. - М.: Наука, 1988. – 256 с.
85. Чичерин Б.Н. Философия права. – СПб.: Изд-во СПбУ, 1998. – 265 с.
86. Шмелева Г.Г. Конкретизация юридических норм в правовом регулировании. – Львов: Выща школа. Изд-во Львов.ун-та, 1988. – 192 с.
87. Экимов А.И. Интересы и право в социалистическом обществе. – Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1984. – С. 134.
88. Энгилбарян Р.В., Краснов Ю.К. Теория государства и права: Учебное пособие. – М.: Юридическая литература, 1999. – 342 с.
89. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. 1. - 744 с.
90. Ющик О. Реформування законодавчого процесу: проблеми і перспективи. // Віче. – 1994. - № 2.- С. 16-20.
91. Ющик О.І. Правова реформа: загальне поняття, проблеми здійснення в Україні. – К.: Логос, 1997. – 198 с.
92. Явич Л.С. Сущность права. – Л.: ЛГУ, 1985. – 207 с.
93. Яковлев А.М. Теория криминологии и социальная практика. – М.: Юридическая литература, 1985. – С. 166.